

Mongolian Buddhism: Tradition and Innovation

3rd International Conference on Mongolian Buddhism

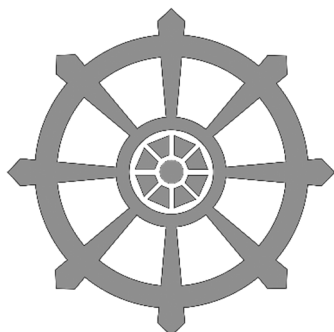
3rd traditional European conference organized annually
by the International Association for Mongol Studies

April 25-26, 2019, Budapest

Abstracts

Edited by

Birtalan Ágnes, Teleki Krisztina, Béres Judit, Rákos Attila

Eötvös Loránd University, Faculty of Humanities

- Department of Mongolian and Inner Asian Studies
- Research Centre for Mongolian Studies
- Budapest Centre for Buddhist Studies

International Association for Mongol Studies

In cooperation with:

- Ministry of Education, Culture, Science and Sports of Mongolia – Fund for Supporting Mongolian Studies
- Gandantegchenling Monastery, the Centre of Mongolian Buddhists
- Embassy of Mongolia in Hungary
- Dharma Gate Buddhist Church
- Oriental Collection of the Library and Information Center of the Hungarian Academy of Sciences

бичсэн бичээч нь гэлэн Цэрэнсамбуу, Жигмэддорж, гэлэн Лувсанбалдансүрэн, гэлэн Лувсаннамхайдорж, гэлэн Цэвэгдорж нар байжээ. Эдгээр лам нар нь бүгд Онгийн хийдийн лам хуврагууд ажээ.

Ёнзин Лувсанминжүүрдорж /1865-1937/ ламтаны сүнбүм зохиолын КА ботид эрдэмтэн лам нарын товч, дэлгэр хэд хэдэн намтар буйгаас өөрийн багш Өвөр Монголын Баарин хошууны равжамба Галсанчойнпэл багшийнхаа 53 багшийн намтарыг бичсэн нь Монголын шашин судлалд онц чухалтай зүйл болжээ. Энэ намтарт Өвөр Монгол, Ар Монгол, Дээд Монгол, Төвдийн нэртэй эрдэмтдийн товч намтаруудыг бичиж үлдээсэн нь урьд өмнө судалгаанд орж байгаагүйг онцлон тэмдэглэе. Ингээд нуршиц үггүйгээр чадан ядан орчуулснаа толилуулж байна. Баарин равжамба Галсанчойнпэл нь Найман тойн Жамбалдорж /лхавзүн Ишдондүвдамбийжанцан/, Монголжин хошууны тойн Жамъянпринлай нарын гол шавь байв. Үүнээс гадна Онгийн хийдэд ирсэн Дөрвөд хамба Самдүвданзангийн товч намтар ном сонссон тэмдэглэлд байна. Дөрвөд хамбын зохиол бүтээлээс 2 боть зохиол олоод байна.

Н. И. Михайловын цуглуулсан “Жангар”-ын судлал

А. БАСАН

Баруун хойтын үндэстний их сургууль, Монгол хэл соёлын дээд сургууль, БНХАУ

Нэг. Гар бичмэл эхийн ирэл гарал

1. Оросын эрдэмтэн А.А.Бобровников “Хаант Оросын газар шинжилгээний нийгэмлэгийн мэдээ” хэмээх сэтгүүлийн 1854 оны 12 дугаар ботид нийтэлсэн “Жангар”-Халимаг ардын үлгэр” хэмээх оршил.
2. Герман улсын эрдэмтэн Ф.Эрдманаас мөн “Жангар”-ыг Баруун европ руу дэлгэрүүлэх зорилгоор 1855 оны 1 сарын 22-ны өдөр А.А.Бобровников уул Орос орчуулгыг Герман хэлэнд орчуулан дуусгаж 1857 оны “Германы зүүн орны нийгэмлэгүүдийн сэтгүүл”-ийн 708-730 дугаар нүүрт “Халимаг жангар” гэх нэртэй товч оршлын дагуу Герман хэлний орчуулгын текст.

Хоёр. Гар бичмэл эхийн үндсэн байдал жич түүний агуулга

Уул гар бичмэл эхийн эхний нүүрийн дунд дээр тал “А169” гэсэн дугаартай, баруун дээр тал нь “А.V.15” гэсэн дугаартай. Уул нүүрийн тал дунд нь Оросоор “Песни и сказки калмыцкого народа Астраханской губернии Багацохуровского улуса” (Астрахань мужийн Бага цоохор улсын Халимаг ардын дуунууд болон үлгэрүүд) гэж тэмдэглэж, баруун доор талд нь “бывшая у Боброникова” (Боброниковд байсан гар бичмэл), (зураг 2) гэж харандаагаар бичсэн байв.

Дараах хуудасны эхний зүүн дээр талд нь “1” гэсэн Араб тооны дугаараар эхэлж, дараалаад Тод монгол үсгээр “Халимаг дуу бичих дэвтэр” (зураг 3) гэж бичээд “Залбиралын дуун”, “Зууд одож явсан цагийн дуун”, “Алтай нутагт одсон цагт энд үлдсэн Торгуудуудын зохиосон дуун”, “Үеийн залуусын найрын суурийн дуун” хэмээх 4 дууг 2 хуудасны өмнө ар талд нь бичсэн байв. Гуравдахь хуудсан дээр “Бирга тэмдэг”-ийн дараа Тод монгол үсгээр “Халимаг тууль бичих дэвтэр” гэсний хажуу талд “Дээд богд хаан Жангарын явдлын тууль” гэж бичжээ (зураг.4). Тус гар бичмэл эхийн эхний нүүр нь “Бум олон бурхан үд дунд нь үдэлсэн. Орог ёндон урцаа гэлээ. Арслан Алтай мөнгөн цагаан уул нь, гарах шар нарны хөлд, газрын хүйсэн болоод манхайгаад байдаг жуу .Өргөн Шартаг далай нь өрүү сөрүү урсгалтай. Илдийн мөргөн долгиотой, шур сувсан хүрэлгэтэй. Элдэв бадамын өнгөтэй. Эрдэнэ шартаг далайн манан болж тунана лаа.” гэж эхэлдэг. Уул гар бичмэлийн хамаг сүүлчийн “30-р хуудасны ар нүүр”-ийн төгсгөлийн хэсэг нь “Начин Торгой хоёр гэгээн завсарт торлозов. Найман мянган зэндмэнийн гэрэл нь огторгуйд. Шар, улаан, хөх гурван солонго тусав. Зэндмэнийн хувилгаан жаргал ихтэй алдар Жангар гэгч нэр нь. Нартай дэлхийн оронд гайхуул болов. Найман түмэн их хааны нутагт тууж болов. Тууж болон жаргав” гэж төгсдөг.

Гурав. Гар бичмэл эхийг орчуулж, буулгаж хэвлүүлсэнд холбогдох зарим асуудал

(Нэг) XIX зууны хэвлэл

1. А. А. Бобровников – “Хаант Оросын газарзүйн шинжилгээний нийгэмлэгийн мэдээ” хэмээх сэтгүүлийн 1854 оны 12 дугаар ботид нийтлэгдсэн.
2. 1857 онд Герман улсын эрдэмтэн Ф. Эрдман – “Erzahlung der Heldenthaten des erhabenen Bogdo-Chan Dschangar” (Дээд богд хаан Жангарын явдлын тухай үлгэр)

(Хоёр) XX зууны хэвлэл

1. 1940 он – В. А. Закруткин – “Халимаг тууль ‘Жангар’”
2. 1940 он – С. А. Козин – “Жангар судлал Халимагуудын баатарлаг тууль”
3. 1974 он – А. Ш. Кичиков – “Догшин Замбал хааны бүлэг”
4. 1979 он – В. З. Цэрэнов – “Дээд богд хаан Жангарын есөн мянган цусан зээрд агт морьдыг хөөсөн догшин Замбал хааны Галзуу долоон бодонг Эсэр улаан Хонгор, Хүнд гартай Савар хоёр дарсан бүлэг”
5. 1990 он – Н. Ц. Биткеев, Э. Б. Овалов – “Догшин Замбал хааны Галзуу долоон Бодонг Асар улаан Хонгор, Хүнд гартай Савар хоёр дөрийцүүлсэн бүлэг”

(Гурав) XIX зууны хэвлэл

1. 2000 он-Монгол улсын эрдэмтэн Т. Дүгэрсүрэн – “Догшин Замбал хааны Галзуу долоон баатрыг Асар улаан Хонгор, Хүнд гартай савар хоёр дөрийцүүлсэн бүлэг”

хэмжээ авч байсан тухай ЗХУ-ын ДЯЯ-ны сайд Улсыг аюулаас хамгаалах ерөнхий комиссар Н. И. Ежовт бичсэн захидал¹-даа дурдсан байна.

Тэрээр ДЯЯ-ны дэргэд Шашны хэрэг эрхлэх газрыг байгуулсан тухай захидалдаа: “манай нам ... лам нарыг нэг мөсөн устгах бодлогыг агуулж ... завхрал гарагахад хүрч байсан”² гээд лам нарын асуудал дээр тодорхой байгууллага байгуулж, түүгээр дамжуулан бүхий л үйл ажиллагааг явуулж байхыг зааварлажээ. Мөн 1940 оны дундад Гандан хүрээг сэргээх тухай, хуучны байдал, дэг жаягийг судлан илтгэхийг Дотоод явдлын яамны сайдад тушааж, тушаал ёсоор Гандан хүрээний талаарх судалгааг явуулан үйл ажиллагааг нь сэргээж байжээ.

Rebellion in Tibet 1959: Czechoslovak Media Image

Luboš BĚLKA

Masaryk University, Faculty of Art, Department for the Study of Religions, Czech Republic

How did the contemporary media in Czechoslovakia create a picture of the Tibetan uprising that culminated in March 1959 with an open combat confrontation in Lhasa and the departure of the 14th Dalai Lama into Indian exile? And what was the picture?

In addition to printed documents, we can also analyze audiovisual materials, i.e. films, as well as photographs, Chinese and Czechoslovak origin that created the picture. The contours of this image are clearly distinguishable from the Western, i.e. mainly American, but also Indian and Taiwanese, contemporary media images. Also the Tibetan exile media contributed to the polarization of both antagonistic images of the Tibetan uprising in U-Tsang, Kham and Amdo against Chinese military power. With current knowledge of facts, which is certainly not complete but certainly better than at the turn of the 1950s and 1960s, all contemporary media images can be confronted with historical events and analyzed their transformation over time. In this context, the transformation of the media image of the 14th Dalai Lama in the Czechoslovak media at the turn of the 1950s and 1960s is particularly remarkable.

Tibetan Latse – Mongolian Obo: A Sacred Place of a Multiethnic Village in Qinghai

BĚRES Judit

Eötvös Loránd University, Department of Mongolian and Inner Asian Studies, Hungary

Latse-s (*la btsas*) made of stone, wood or other materials can be found on hilltops and sacred places all around in Tibet. Their primary role is to provide a dwelling place to the local protector deity or spirit. In exchange for the offered goods and ritual, the deity protects the inhabitants of the narrower or wider environment. This makes a kind of contract between the community members and the deity. In this, the male members of the community have a key role: most of them having exclusive permission concerning constructions and offering rituals of the *latse*. Certain *latse*-related activities can only be performed by men, and in most places women cannot even approach the site. This kind of relationship between the male members of the community and the deity strengthens them in their power, and thus the *latse* becomes the symbol of power of the Tibetan society. In my presentation I am going to present the history and legends of a village called Dumpa (*Dum pa*) in Qinghai Province, China. The story and description of this *latse*, its legends and related customs in this multiethnic village clearly represents the role of religion in daily life of Tibetans.

Чингис хааны итгэл үнэмшил ба шашин шүтлэг

Гаадамбын Билгүүдэй

Монголын Шинжлэх Ухааны Академи, Хэл зохиолын хүрээлэн, Монгол улс

“Монголын нууц товчоо”, Рашид Ад Диний “Судрын чуулган” болон түүхэн сурвалжууд, аман домгуудаас үзэхэд их эзэн Чингис хааны дотоодод хүчтэй итгэл үнэмшил шүтлэг байсан байдаг. Энэ итгэл үнэмшил шашин шүтлэг нь ямар шашин байв гэдэг дээр эрдэмтэд олон янзын санал дүгнэлт дэвшүүлсээр иржээ. Академич Ш.Бира “Монголын тэнгэрийн үзэл ба тэнгэрчлэл”³, “Монголын тэнгэрийн үзэл ба эдүүгээгийн дэлхийчлэлийн үзэл”⁴, “Монголын тэнгэрийн үзэл ба Хубилай хаан”⁵ зэрэг өгүүлэл, доктор Л.Хүрэлбаатар “Чингис хаан ба Монголын бурханы шашин”⁶ гэсэн томоохон өгүүлэл бичсэн ба философич Г.Лувсанцэрэн, Д.Гарам-Очир зэрэг олон эрдэмтэн судлаачид Монголчуудын “Мөнх тэнгэр”-ийн үзэл баримтлалын тухайд мөн авч ярьсан байдаг.

Бид энэ өгүүлэлд Чингис хаан нь бурханы шашны үзэл номлолыг баримтлагч байсан гэдгийг батлах гэсэнгүй, Чингис хаан нь яг бөө мөргөлтөн байсан гэдгийг ч бас дагах гэсэнгүй, монголчуудын “Мөнх тэнгэр” хэмээх үзэл нь мөнхүү аль шашны ямар үзэл урсгал болох тухайд гүн ухааны үүднээс тайлбар гаргалгаа хийх гэсэнгүй. Сүүлнээс өөр нөхөргүй, сүүдрээс өөр ханьгүй явсан тэр цагаас бөмбөрцгийн талыг бүхэлд нь эрхшээн эзэлж явсан түүнд өөрийнх дотор тал сэтгэл

¹ Батболд, Н.: *Маршалын захидлууд*. Улаанбаатар 2018. 52–53 х.

² ТЕГ-ын Тугай архив. ДЯЯ. У. Хн-93. 16-18-р х. Х. *Чойбалсангийн албан захидал*. 1937 он.

³ *Шагдарын Бира. Эрдмийн бүтээлийн эмхэтгэл*. V. Улаанбаатар 2017, 66–122-р нүүрт.

⁴ Дээрх ном, 8–13-р нүүрт.

⁵ Мөн ном, 32–41-р нүүрт.

⁶ “*Чингис хаан ба Монгол бурханы шашин*”. *Их Монгол улс байгуулагдсаны 800 жилийн ойд зориулсан эрдэм шинжилгээний бага хурлын эмхэтгэл*. Улаанбаатар 2006, 5–18-р нүүрт.

оюунд нь өргөн олныг сөгтгөж явсан тэр их сүр хүч итгэл үнэмшил нь юу байв? тэр бол лавтайдаа Мөнх тэнгэр байжээ гэдгийг л баримт сурвалж түшин өгүүлэх юмаа.

The Motif of the Adulterous Wife of Buddhist Jatakas versus the Cult of Mother of the Traditional Society (an interpretation of Kalmyk folklore and ethnoarcheological data)

Tatiana BOGRDANOVA
Maria OCHIR-GORYAEVA

University of Eastern Finland (Joensuu), Finland / Russia
Russian Academy of Sciences, Kalmyk Research Center
Tatarstan Academy of Sciences, Chalikov Institute of Archaeology, Russia

It is a well known fact that in their propagation of Buddhist teachings among Mongolians lamas often made use of the imaginative power of the word. Their numerous publications of tales, parables, legends, jatakas, hagiographies, etc. reaching the general layers of Mongolians, gained popularity among them thanks to their familiar vocabulary and style and the exciting character of most stories. Importantly, this material originating from India and reaching Mongolians via Tibet may preserve vestiges of their provenance in the written forms but while entering the oral traditions most of such material was transformed and adapted to lose altogether their original identity. However, the process seems to have never been without certain controversies. Thus, an interesting case in point is, for example, that of the adulterous wife, the motif (Putilov 1994) often employed in Buddhist jatakas. In our opinion, this was borrowed but largely retained its exotic and ambivalent character within the context of the Kalmyk traditional society with its cult of the mother, head of families and clans. This paper attempts to corroborate our hypothesis with the evidence of Kalmyk folklore (Bogrdanova) and ethnoarcheological data (Ochir-Goryaeva).⁷

Неверная жена буддистской джатаки и традиционные представления номадов о матери- прародительнице (по данным калмыцкого фольклора и этноархеологии)

Татьяна Богрданова
Мария-Очир Горяева

Университет Восточной Финляндии, Финляндия
Российская Академия Наул, Калмыцкий научный центр
Академия Наук Республики Татарстан, Институт археологии им. А.Х. Халикова, Россия

Известно, что ламы широко пользовались художественным словом, пропагандируя основы буддистских учений среди монгольских народов. С этой целью ими издавалось огромное количество притч, сказок, дидактических повестей, житий святых, завоевавших популярность в народной среде благодаря занимательности сюжетов и простоте языка. Примечательно, что письменные литературные варианты до некоторой степени сохраняют свой оригинальный индийский фон; попадая же в устную стихию, они растворяются в ней и становятся практически неузнаваемы. Однако, при всей занимательности некоторых индийских сюжетов, попадающих (в основном через тибетское посредство) в круг внимания монгольских номадов, их толкование в принимающей фольклорной традиции может быть достаточно неоднозначным, в том числе и ввиду возникающих идеологических коллизий. Интересным с этой точки зрения является, например, фольклорный мотив неверной жены (Путилов 1994); на наш взгляд, в контексте традиционного калмыцкого общества и культуры с их особым почитанием (культом) матери-прародительницы этот заимствованный мотив сохраняет свой экзотический характер. Выдвигаемая гипотеза находит подтверждение как в рамках исследования калмыцкого фольклора (Богрданова), так и данных этноархеологии (Очир-Горяева).⁸

⁷ The ethnoarcheological data is based on Ochir-Goryaeva's research supported with the state grant provided for the project "The social-political history of the peoples of Southern Russia in the 18th-20th cc. (registry no AAAA-A17-117030910096-7); also the state program of Chalikov Institute of Archaeology (2016-2020) devoted to "Special characteristics of the cultural adaptation of the Eurasian steppe population in the epoch of early and middle age nomads".

⁸ Исследование проведено в рамках государственной субсидии – проект «Общественно-политическое развитие народов Юга России в XVIII–XX вв.» (№ госрегистрации AAAA-A17-117030910096-7) и в рамках гос. задания Института археологии им. А. Х. Халикова (2016–2020), по теме «Особенности культурной адаптации населения степной зоны Евразии в эпоху ранних и средневековых кочевников».

materials of Tsarist Russia and Soviet Russia. It is also an attempt to explain the different names of Dorji Agvaan such as "Pandit hamba", "Agvaan lharamba", "tsanshav Agvadorjiev", "gusheg hamba". Tsanshav is composite word where Tsan expressing Tsanid choiryn tsan or Buddhist philosophy and shav means buddy, supporter. Also he signed his works with the name «Vagindara» that meant Agvaan in Sanskrit.

My presentation describes his long-term activity for the independence of Mongolia and Tibet with Russian support in detail. Russian Revolution of 1905, 1907 did not interrupt his relationship with the Dalai Lama and Tibet, and in the new Soviet government Dorji Agvaan was responsible for issues of religion, and he tried to undertake reforms.

After the October Revolution of 1917 he was accused of being a main political figure of the former government and was sent to prison of Butyrka. However, in the early 1918 he was released to continue relations with Tibet.

In 1924 Komintern, using a name Agvaan Dorzhi has sent a special expedition to Tibet. His activity and influence in state and international affairs was growing, but during 5 years of Stalinist repressions in 1934 among many repressed people Dorjiev was arrested on allegation of being member of the "Japanese Intelligence Center." Three weeks later he was released.

In January 1937, this old lama Lharamba was again arrested in St. Petersburg, sent to Buryatia to the Asgat spas near Asgat temples where he was in exile while all scientists-orientalists connected with 'affair of "Japanese Intelligence Center" were arrested. After repeated arresting on December 12, 1937 he was sent to Ulan-Ude and the protocol of the single interrogation of December 26 is stored in Committee of internal affairs of Buryatia. Agvaan Dorzhiyev has been falsely accused that he was the member of the counter-revolutionary, anti-Soviet, terrorist pan-Mongolian organization hating the Soviet power.

Due to his perfect memory and brilliant mind in perfection Agvaan Dorzhiyev has studied the 108 volumes of Ganzhura and 225 volumes of Danzhura, knew ancient Sanskrit, Tibetan, Buryat, Kalmyk, Mongolian and Chinese. He was a distinguished representative of Buddhism, a renowned reformer of Buddhism, diplomat, and representative of Tibet in Russia.

Renown US Mongolist, Robert Rupen said that Agvaan Dorzhiyev replaced "panmongolism" by "panbuddhism", and main difference is that "panbuddhist" point of view has stressed necessity of unification of Tibet with Mongolia. R. Rupen considered Agvaan Dorzhiyev as a symbol of unification of Buddhist religion and his activity has been directed to establishment of Mongol-Tibetan monarchy under the rule of Dalai Lama with protection of Russian Empire.

Men at Work. Constructing Past Lives in Tibeto-Mongolian Buddhism

Olaf CZAJA

École pratique des hautes études (EPHE), Paris

It is well known that the rule of incarnation was wide-spread in Tibetan and Mongolian regions. Recent research dealt in detail with the historical development and political origin of some famous incarnation lines like the Dalai Lamas, the Panchen Lamas and a few others. However, we are less informed about other Tibeto-Mongolian incarnation lines especially when it comes to understand their succession of previous lives in India and Tibet. In this talk I will present some preliminary findings about the methods employed to construct such past lives by analysing supplication prayers authored by 6th Panchen Lama Dpal Idan ye shes (1738-1780), 7th Panchen Lama Bstan pa'i nyi ma (1782-1853) and others religious dignitaries for their Tibetan and Mongolian fellow incarnate lamas.

The role of dance in Buddhist practice: The Lord of the dance – Yamantaka Dance in Mongolia

CSER Zoltán

Dharma Gate Buddhist College
Department of Mongolian and Inner Asian Studies, Eötvös Loránd University, Hungary

Dance is as old as humankind. Basically dance is movement with the body which is performed on certain songs, or voices, but in ancient time above expressing joy all the dances had some functions as well. That is why we can talk about choosing pair dances, or harvest dances, fecundity dances, rain dances or dances for protection, hunting dances, dances for controlling negativity. Also there are some dances from the past which is telling us a story, life of a hero and so on. In every culture we can find dances like this, we call them ritual dances.

In Buddhism in *Hinayana* system dance as part of sensual activity was not allowed for the monks and nuns, but in both *Mahayana* and *Vajrayana* system dances were part of ritual practices. In Mahayana for example we can find ceremonial offering dances, offering for the Buddhas and Bodhisattvas, which are performed till today on religious feasts in Vietnam or in Japan like flower offering and flag offering dances.

As we know in Buddhism the highest goal is to get enlightenment, but the different traditions apply different methods to realize it. For example in Hinayana they use the path of renunciation, which means that the practitioners or monks should abandon the objects of disturbing emotions. That is why dances are not allowed, not part of their practice. Also in Mahayana the main method is the path of renunciation but here for disturbing emotion they apply antidotes, like for avarice offerings, for selfishness altruism and so on, that means practices here are more integrated with different activities of our life. But in Vajrayana or in *tantric* system the basic method is the path of transformation, which is based on the knowledge that our real nature is not just emptiness, but also movement or energy. Through energy or movement we can transform our ordinary *samsaric* existence into pure state of mind, pure sound and pure dimension. It means, that here we have the possibility to use every aspect of our normal daily life as a practice on the path.

In Vajrayana dance is crucial part of practice. Three phases of practice, development stage, completion stage and Mahamudra, all phases has dances. The so called "mask dances", the Cam is connected to development stage.

In Mongolia as part of tantric practices dances, or Vajra dances, or Cam dances were very important, as part of religious festivals and also as a part of practice. Witnessing the famous Yamantaka mandala dance held in August it would like to reflect to the steps how the dancers slowly fills the whole mandala, how the dance fulfills the goals of Vajrayana.

Сүм толгойн малтлага судалгааны тухай мэдээ баримт Facts about the excavations carried out at Süm Tolgoi

С. Чулуун

Монголын Шинжлэх Ухааны Академи, Түүх, Археологийн хүрээлэн, Монгол улс

Монгол улсад хэрэгжүүлж байгаа 17 зууны хот суурин, сүм хийдийн судалгааны ажлын хүрээнд нийт 10 гаруй сүм хийдэд бид ажиллаад байна. Малтлага судалгаа, архивын баримт, түүхийн эх сурвалж, аман түүхийн мэдээлэл зэргийг харьцуулан 17 зууны Монголын түүхийг тодруулах, сүм хийд, хот суурины нөлөө, онцлог, тухайн үеийн гадаад, дотоод харилцааг тодруулахад чиглэгдэж байгаа болно.

Бид 2018 онд Завхан аймгийн Тэс сумын нутагт байгаа Тэсийн голын арал дээр орших Сүм толгой хэмээх нэгэн хуучны барилгын үлдэгдэлд судалгаа хийсэн болно. Энэхүү дурсгалыг анх Оросын эрдэмтэн Кондратов үзэж гэрэл зургийг авснаас хойш 2010 он хүртэл хэн нэгэн судлаагүй бөгөөд мөн онд профессор А.Очир нар миний зөвлөсний дагуу тус газарт очиж дэвсгэр зургийг хийсэн юм.

Сүм толгойн балгас нь хуучны сүм хийд, эсвэл ямар нэгэн цэргийн бэхлэлт алин болохыг өнөө хир тогтоогоогүй бөгөөд он цагийн хувьд ч нэлээд ээдрээтэй болно. Малтлага судалгааны ажил дөнгөж эхлэлийн чанартай байгаа бөгөөд дэвсгэр зураг, 3D зэрэг ажлуудыг бид хийгээд байна.

Мөн малтлага судалгаагаар үйсэн дээр бичсэн судар ном, цаасан дээр бичсэн төвд үсгийн ном зэрэг олдсон бөгөөд одоогоор судалгаа, сэргээн засварлалтын шатанд байгаа болно.

Тус барилгын бүтэц, зохион байгуулалт зэргийг харахад төвд хийцийнх байх магадлалтай бөгөөд нарийчлан тогтоох боломж одоогоор бүрэлдээгүй бөгөөд чухамдаа 17 зууны цэгийн бэхлэлт, сүм хийд эсвэл хожуу үеийн Манж Чингийн үеийн цэргийн суурин байсан уу гэдгийг нарийвчилсан малтлагаар шийдэх болно.

Тус барилгын бүтэц зохион байгуулалт, үйсэн номын агуулга зэргийн талаар энэ удаагийн хуралд танилцуулж өөрийн судалгааны эхний үр дүнг мэдээлнэ.

Facts about the excavations carried out at Süm Tolgoi

S. CHULUUN

Mongolian Academy of Sciences, Institute of History and Archeology, Mongolia

We are carrying out studies at more than 10 temples and monasteries within the framework of a research project on studying 17th century towns, settlements, temples and monasteries of Mongolia. The aim of the project is to shed light on the history of Mongolia in the 17th century, the influence of temples monasteries, towns and settlements, their unique characteristics, and the domestic and foreign relations in those times by comparing excavation results, archive materials, historical sources and oral historical facts etc.

In 2018 we carried out investigation on the remains of an old structure at a place called Süm Tolgoi on the Tes river island on the territory of Tes soum of Zavkhan aimag. Up until 2010 this site had not been researched or investigated by any one since the photographic images of the monuments were first taken by a Russian scholar Kondratyev and the same year Prof. A. Ochir, as instructed by myself, visited the site and made it floor plan.

To date it has not been determined if the ruins of Süm Tolgoi were old temple and monastery, or some kind of military fortification and chronologically there are also quite many controversies. The excavation and research work are at a very early stage and we have so far only made a floor plan and a 3D imaging of the site.

In the course of the excavation, we found scriptures written on birch-bark as well as Tibetan books in paper, which are presently being subject to restoration and are being investigated.

Judging by the layout and structure of the building, there is a high likelihood that it could have been a Tibetan-style building as all the conditions necessary for a much more detailed research have yet to be created and in the course of further detailed excavation, we would be in a position to determine whether it was a 17th century military fortification, an old temple monastery or a military encampment during the period of the Manchu Qing Dynasty.

I plan to brief the conference this time on the structure, layout of the construction, the content of the birch-bark book, that is, the initial outcome of our research.

Алагшаа Агваандандарын бичсэн “Суртгаал хүмүүнийг засагч баясахуй хурим хэмээх оршвой” зохиол дахь ёс суртахууны тухай үзэл ба орчин үе

Р. ДАРЬХҮҮ

Монгол Улсын Их Сургууль, Философи, шашин судлалын тэнхим

Буддизмийг өвөг дээдэс маань бидэнд өвлүүлэн үлдээжээ. Түүнийг хайрлан хамгаалж, цаашид улам түгээн дэлгэрүүлэх үүрэг бидэнд ноогдож буй билээ.

Их Монгол оронд буддизмыг дэлгэрүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэсэн мэргэдийн нэг бол Монголын буддист Агваандандар юм. Тэрээр бага наснаасаа буддист боловсролд суралцаж, олон арван бүтээл туурвиж, улмаар “Лхарамба” хэмээх эрхэм цолыг хүртжээ. Агваандандар лхарамба буддын шашны сонгодог уламжлалыг ёс суртахууны сэтгэлгээний талаас илэрхийлэхдээ нүүдэлчин удмын соёлын хөрсөнд зохицуулах байдлаар тайлбарласан байна.

Энэхүү илтгэлдээ бид Агваандандар лхарамба 72 настайдаа бичсэн “Суртгаал хүмүүнийг засагч баясахуй хурим хэмээх оршвой” зохиол дахь ёс суртахууны тухай үзэл баримтлалын үндсэн агуулгыг эдүгээчлэн тайлбарлахыг зорилго болгов. Энэ бүтээл дэх ёс суртахууны тухай түүний үзэл баримтлалд хүмүүн байхуй, Би-г дээдлэх үзлээс ангид байх, өөрийгөө танин мэдэх, өөрийн үзлийг бусдад тулган хүлээлгэхийг тэвчих, ачийг ачаар хариулах ёс, төлөв даруу байх, бэрхшээлийг даван туулах сэтгэлийн тэнхээтэй байх, буруу үзлээс ангижрах, атхаг сэтгэлээс ангид байх, сэтгэлийн хиргүй болох номхотгох аргад суралцах, бодь сэтгэлээр нисванисыг дарах, зовлонг гэтлэх арга замын тухай зэрэг олон асуудлын талаар өнөөгийн бидэнд сургамжтай, өдөр тутмын амьдралдаа хэрэгжүүлэх шаардлагатай зүйлсийг өгүүлсэн байна. Түүний энэ үзэл баримтлалд хүн хувь заяаныхаа төлөө өөрөө хариуцлага хүлээх, хүн амьдралынхаа зовлонгийн шалтгааныг ухаарч, гэгээрэх тухай олон талаас тайлбарласан болно.

Legal Regulations on Religious Beliefs (1921–1928)

Boldbaatar DELGERMAA

History, School of Social Sciences/Law Department, UFE, Mongolia

The founding of legal regulations on religious beliefs in Mongolia stretches over at least 800 years of history. As the same that the regulations of the policies on political, religious and monastic interrelations can be as complicated and has endured through long ways in the other countries of the world, the history of religious regulations of the Mongols also underwent through difficult and puzzling challenges. The first legal regulation that separated the religion from state affairs and regulated within the scope of legal framework for the first time in Mongolia was the regulation of “The Agreement established between the People’s Government and the Bogd Khaan”, which was issued on November 1st, 1921. Even though the religious freedom was introduced and recognized in the first Constitution of 1924, there are clauses that contained discriminations. The regulation of “Separating political and religious affairs of the Country” was adopted in 1926, which regulated the relations related to religion, monasteries, and monks. In other words, this was the first legal act which separated state affairs from religion. This regulation can be considered as the first legal act that regulated religious affairs and relations which met the current conditions, political, educational and cultural needs of the new era. The legal act was the first step to further regulate the state and religious affairs according to modern needs of the 20th century and has the historical and methodological importance for the present. These will be discussed in the paper.

Уламжлалт шашин шүтлэгийн бүс нутгийн субъектив чанар болон олон талт хөгжил. Шинжаан Ховогсайрын Монгол Өөртөө Засах хошуунд хийсэн судалгааны ажлын хэсгээс

Ду Шивэй

БНХАУ-ын Нийгмийн Шинжлэх Ухааны Академи,
Үндэстэн ба Антропологийн Хүрээлэнгийн Онолын судалгааны тэнхим, БНХАУ

Ховогсайр нь баруун бүс нутгийн олон үндэстнүүдийн улс төр, соёлын бүс. Энэ нутагт амьдран суух Сака (Saka) хүн, Усун (Wusun) хүн, Өөлд монголчууд нь цаг үеийн улиран хувьсах түүхийг бичилцсэн нүүдэлчин ард түмэн. Ховогсайрын Монгол Өөртөө Засах хошуу нь шашны олон урсгал дэлгэрсэн, олон үндэстэн ястан оршин суудаг, шашин шүтлэгийн эртний түүх соёлтой газар. Буддын шашин, Исламын шашин ба Христийн шашин гэсэн 3 үндсэн шашны урсгал голлон хөгжсөн. Үүнд: Төвдийн уламжлалт Буддын шашны сүм хийд 5, Исламын шашны сүм 6, Христийн сүм 3, Шашны нийгэмлэг (Буддын Шашны Холбоо) 1 байна. Тус хошууны нийт хүн амын тоо 60300 хүн, үүнээс цөөнх үндэстэн нь 33263 хүн буюу 55.16%. Ховогсайр нь уламжлалт шашин шүтлэгийн субъектив чанарыг олон талаар хамтад нь нийлэмжтэй зохицолдуулан хөгжүүлж чадсан бүс нутгуудын нэг бөгөөд ийм зохицол нь Хятад улсын үндэстэн ястаны шашны талаархи бодлогын хэрэгжүүлэлт ба зохицуулалтын явцад бүх талаар хөгжиж, тогтолцооны баталгаа болж байна.

Buddhist Roots of Kalmouk Framed Tales

Balzira V. ELBIKOVA

Kalmyk State University,
International Scientific Centre “Cultural Heritage of Mongolian Peoples”, Russia

The Indo-Buddhist literary tradition is widely known literary set of tales “Twenty-five stories of Vetala”. It is a collection of Vetala stories, embedded in a framing story about how the hero-king Vikramaditya needs to bring Vetala without saying a word.

In the XVII–XVIII centuries in the period of the Oirat Mongols’ acquaintance with the Buddhist religion, this set of tales became widespread in the Mongolian world as a set of fairy tales “Sidditu kur”, which bears the “clear imprint of Buddhism.” In fairy-tale folklore and the written tradition of medieval literature of Kalmyks there are also tales, united by a frame composition “Sedklin kur”. The Kalmyk collection contains a frame inherited from an Indian framed story.

In all the considered variants common is the main character, who must bring a savior in order to atone sin, in the name of the prosperity of all living beings all over the world.

Шүтлэгийн хэлбэр дэхь уяа зангилааны тухайд

М. Энхбаатар Өтвөш Лораандын нэрэмжит Их Сургууль, Монгол ба Төв Ази Судлалын Тэнхим, Унгар улс
Монголын Шинжлэх Ухааны Академи, Түүх, Археологийн хүрээлэн, Монгол улс

Хүн төрөлхтний түүхэн хөгжлийн явцад өөрсдийнх нь оюун санаанд бүтэж бүрэлдэн, эргээд хүн төрөлхтнийг бүдүүлэг, хэт ахуйлаг байдлаас нь гаргаж чадсан олон зуун соёл одоо хүртэл ч үнэ цэнэтэй хэвээр оршоор байна. Эдгээрийн нэг нь монголчуудын хувьд уяа зангилааны соёл гэж үзүүштэй. Уг сэдвийн хүрээнд судалгааны зарим үр дүнг мэдээлж байсан бөгөөд энэ удаад шүтлэгийн хүрээнд тодруулна.

Монголчуудын ихэвчлэн сур дээсээр үүтгэн хийж мал ахуй, гэр өргөө, хувцас зүүсгэл зэрэгтээ ашиглаж ирсэн уяа зангилаа нь дан ганц хэрэглээний зориулалтаасаа гадна шүтлэг, зан үйлийн шинжтэй байгаа билээ. Үүнийг тодруулахын тулд хив хадаг, торго бүс, утас шөрмөс зэрэг зүйлийн зангидах үйлээр амь нас эд ахуйгаа даатган бэхэлж бөхөлж буй хэлбэрийг авч үзэх юм. Энэхүү тэмдгийн утга үүрэг нь хүний зангиа сахиус, малын сэтэр тэргүүтэнд илрэх бөгөөд мөн бөөгийн манжигийн зангилаанаас илүү тодорхой утгыг ойлгож болно.

Үүний тулд сүүлийн жилүүдэд хийсэн угсаатны зүйн мэдээ баримт хийгээд аман зохиолын хэрэглэгдэхүүнд тулгуурлан тайлбарлахыг зорих юм.

Buddhist Literature in Mongolia

B. ENKHBAATAR

National University of Mongolia, Mongolia

In my paper I will focus briefly on the issue of translation of Buddhist literature in Mongolia.

Mongols have a long and rich tradition of translating literature from other languages and this tradition is an important component of Mongolia's national literary and intellectual heritage. It can be regarded that Mongolian tradition of translating from foreign languages has been originated since ancient time, namely, the 5th century BC Indian famous collections of writings were translated into Mongolian under the stewardship of Uighur and Sogdian teachers.

The historical facts and sources reveal that Mongolians have translated various scholarly writings and literary works from Uighur, Persian, Arabic, Chinese, Tibetan and Sanskrit languages. With the spread of Buddhism in Mongolia many invaluable Buddhist sūtras have been translated into Mongolian from Tibetan, Sanskrit, Chinese and Uighur languages. Many historical, religious and literary works have been written in Mongolia under the influence of the ancient Indian science and literary.

Mongolian scholars devoted special attention to India in the development of Buddhism in Mongolia, considering India as a homeland of Lord Buddha. A deep analysis of voluminous Buddhist literature is beyond the limit of this short paper. Therefore, the purpose of this paper is just to review survey of available literature on Buddhism that translated and written by Mongolian scholars.

Монгол далай лам ба монголчууд

Дугарсүрэнгийн Энхцэцэг

Монгол Улсын Их Сургууль, Түүхийн тэнхим, Монгол улс

Монголын төр, хаад түүхэн цаг үе бүрд Хос ёсны зарчмыг улс орны амьдралд хэрэжүүлэн, бурханы шашныг төрийн шашин болгон шүтэж байсан. Монголчууд Буддизмыг сохроор шүтэж, хуулбарлан авч байсангүй өөрсдөө бүтээх, туурвих орчуулах, номлох ёсыг шинэчлэн хөгжүүлж иржээ. Хүн төрөлхтөний оюун санааны хөгжлийн явцад талийгаачийг бус Хүнийг дээдлэн, шүтээн болгосон нь хүн төвтэй монголчуудын ертөнцийг үзэх үзлийн илрэл, бурханы шашинд хийсэн шинэчлэлт юм. Түвэд, Монголын шашин номын амьдралд нөлөө бүхий хүн Амьд бурхан – Монгол Далай лам – IV Далай лам Ёндонжамц (1589-1616) тухайн түүхэн цаг үеийн бүтээл, өвөрмөц хувь тавилан бүхий нэгэн байсан. III Далай лам Содномжамц 1588 онд жанч халж, Түмэдийн Алтан ханы ач Сэнгэ дүүрэн хунтайжийн хөвгүүнийг түүний хойт дүр IV Далай лам хэмээн тодруулан залсан нь XVI – XVII зууны Монголын бурханы шашны түүхэн дэх өвөрмөц үйл явдал болсон.

Монгол, түвэд, хятад хэлний сурвалж хэрэглэгдэхүүнд тулгуурлан Монгол Далай ламыг тодруулан залсан учир шалтгаан, түүний намтар, шашин номын үйл ажиллагаа, Монгол – Түвэдийн шашин соёлын харилцаа өргөжиж, монголчуудын дунд бурханы шашныг дэлгэрүүлэх үйл хэрэгт чухал нөлөө үзүүлсэн болон хожмын монголчуудын Далай ламыг хүндэтгэх үзэл зэрэг зарим асуудлыг энэ илтгэлд өгүүлэх болно.

Mongolian monks in China: the price of sinicization

Marie-Dominique EVEN

Group Societies, Religions, Secularizations, CNRS-EPHE-PSL, France

Far from bringing closer together the Mongolian populations of Mongolia and Inner Mongolia, Buddhism revival has taken different paths in the two regions, deepening the cultural gap already formed between them. Whereas Inner Mongolia's religious revival is obvious in the flashy restoring of monasteries, Beijing's tight control over non-Han populations has prevented similar progress on the spiritual level and in religious training. Data collected during my visits in Mongolia and in Inner Mongolia in the recent years indicate that touristic exploitation of monastic sites, economic benefits gained from

Chinese patrons and restrictions imposed on exchanges with Tantric Buddhist centres are transforming Inner Mongolia's monasteries. Which is the role left for Mongolian clerics in such a sinicized environment?

Tsengunjav's Worship: An Ancient ritual in Outer Mongolia in the 19th century

Odbayar GANBAATAR

University of Warsaw, Poland

There were two main political groups in Khalkha Mongolia in the second half of 18th century. One was led by Efu Wang Sanjaidorji (1735–1778) who was grown up in the Inner Palace of the Qing Emperor. He was not only a trusted man but also disciplined in the imperial court. Another one was headed by the Governor General of Uliastai, Tsengunjav (?–1771) who was famous about his political and military merits toward the Qing empire. The Qing government granted them in the enshrinement of their Imperial Ancestral Temple and their banner. In this presentation I would like to discuss the change of a ritual that was figured out by the Qing law and an ancient ritual which is entangled with the veneration of Tsengunjav. The ancient custom of human bone worship was still alive in the 20th century in central Mongolia although that was strongly prohibited by Qing law. In that time this ritual was not only a Buddhist invention but shamanic tradition. I would like to contribute the following things as result of my presentation:

1. How Tsengunjav was involved in the organization of Šabi and Minister of Ecclesiastical Affairs in Urga, Kūriy-e.
2. How the royal enshrining, privileged from Qing Imperial House, was changed by locals as a ritual implement of Buddhism among the Mongols.

XVIII зууны хоёрдугаар хагаст Халхад хоёр улсын төрийн бүлэг байв. Нэгийг нь Манжийн хааны ордонд хүмүүжсэн, жүн ван Санжайдорж тэргүүлж байв. Санжайдорж бол манжийн хааны хамгийн итгэлтэй хүн байв. Нөгөө нь Манжийн цэргийн хэрэгт онцгойлон зүтгэж шалгарсан чин ван Цэнгүнжав байв. Манжийн хааны ордон тэднийг өрсөлдүүлэх замаар улс төрийн бодлогоо тогтвортой хэрэгжүүлсэн боловч адил тайлгын эрх хэмжээг нас барсных нь дараа олгожээ.

Миний илтгэлд, Чингийн засгийн газраас хууль ёсоор тогтоосон шинэ төрлийн зан үйл болох Цэнгүнжавийн бумба хорооны тайлгын ёслол хэрхэн бий болсон бөгөөд хэрхэн монголын эртний бөөгийн мөргөлтэй холбогдсон тухай хэлэлцэх болно. Хэдийгээр Чингийн хуулиар ноёдын бумба тахилгын дэгийг хөндөхийг хатуу цаазалсан боловч хошуу нутгийнханы итгэл бишрэлээр хэрхэн өөрчлөгдсөнийг Монгол улсын үндэсний архив дахь манж хэлний сурвалжид тулгуурлан тодруулна. Энэхүү илтгэлийн үр дүнд нэгдүгээрт, Улиастайн жанжин Цэнгүнжав хэрхэн Жибзундамба хутагтын шавийн зохион байгуулалт болон Өргөө дэх манжийн төлөөний сайдын яам байгуулхад оролцсөнийг хоёрдугаарт, манжийн үед бий болсон сурвалж язгууртны тахилгын зан үйл хэрхэн хувьссаныг тодорхой харуулна.

Монгол бичиг номын хэл дэх “Сүмдаг”⁹-ийн хэдэн нөлөө

Д. Ганболд

Монгол Улсын Боловсролын Их Сургууль, Улаанбаатар, Монгол улс

Буддын номлол дэлгэрснээс төдий удалгүй манай үндэстэн энэ их ухааны хүү сангаас боломжоороо Гималайг тойруулж, бас давуулж гурвантаа хүртжээ. Эхний хоёр удаагийн ул мөр өнөөдөр тийм баялаг бус ч сүүлчийн дэлгэрлийн баримт хангалттай үлдсэн юм. Буддын номлолыг шууд болон шууд бус хоёр замаар авсан бөгөөд дам авахдаа төвөд хэлнээс орчуулсан нь дийлэнх билээ.

Тус илтгэлд төвөд номын хэлзүй болох “Сүмдаг”-ийн гол агуулгыг монгол бичгийн хэлзүйн Зүрхэн толта гэх нэртэй судруудын агуулгатай, бүтцийн хувьд дүйцүүлж үзэхэд сонирхолтой хэдэн асуудал байна. Эхнийх нь эгшиг ба гийгүүлэгч үсэг, түүний хүйсийн ангилал, удаах нь адил нэр томьёонууд түүгээр илрэх утга, бас бус зүйл орно. Эцэст Буддын утга зохиолын хөлгөн судруудыг монгол хэлнээ бүрэн орчуулж, барласнаар монгол бичгийн хэлзүйд ямар нөлөө үзүүлэв, бичиг номын хэл болж хэвшихэд хэр зэрэг үлгэрлэв, үүгээр дамжин монгол хэлний үгийн сан хэрхэн баяжсан бэ? гэх асуудалд тус илтгэл товч хариу өгнө.

Come effects of “Sumdag”¹⁰ to traditional mongolian language and dharma literature

D. Ganbold

Mongolian National University of Education, Ulaanbaatar, Mongolia

The paper presents some interesting comparisons of the content of “Sumdag” with the structure of the Mongolian grammar books “Zurkhen tolta” (“The Heart Sutra”) translated as “The Heart of the Perfection of Wisdom” – one of the most fundamental dharma teachings which were spread around the Himalaya as well as across Mongolia three times and the teachings were translated from Tibetan. The first comparison was on its vowels and consonants and their gender categorization; and the second – on similar terms and their meanings and expressions so on. Finally, the study was the attempt to find proper answers to the questions such as how Buddhist teachings were translated into Mongolian; what the effect of

⁹ “Сүмдаг” нь мэргэн Томи Самбодо-ийн зохиосон төвөд хэлзүйн найман номоос өдгөө уламжилсан “Сүмжү” /*སུམ་ཇུ་* буюу Гучит, “Дагжүг” /*དག་ཇུ་* буюу Тэмдгийн орлого гэх хоёр судрын нэрийг хурааж хэлсэн үг болно.

¹⁰ “Sumdag” is an abbreviated combination of two sutras name “Sumju” and “Dagjug”, 2 of the 8 books, which come down today, for Tibetan grammar written by Tibetan sage Tomy Sambod. “Sumdag” /*སུམ་ཇུ་* means thirtieth and “Dagjug” /*དག་ཇུ་* means symbols writings.

them in Mongolian grammar was; and how dharma literature affected on the traditional written language and on the vocabulary extension in Mongolian language.

Хэл, соёл, сэтгэлгээний харилцан хамаарал

Л. ГАНЧИМЭГ

Монгол Улсын Их Сургууль, Монгол хэл, хэл шинжлэлийн тэнхим, Монгол улс

Соёл бол ард түмний өвөрмөц ой санамж (ой ухаан) юм. Хэл ч гэсэн хүн төрөлхтний амьдралын мэдлэг туршлагыг төвлөрүүлэн цогцлоож, нэг талаас урьд бүтээн бий болгосон эдийн болон оюуны соёлын зүйлийг өнөө үеийнхэнд мэдээлэн зуучлах, нөгөө талаас өнөө үеийнхний соёлын зүйлийг ирээдүй хойч үеийнхэд нь холбон залгамжилж өгөх үүрэгтэй байдаг. Хэл бол нийт хүн төрөлхтөний эсвэл аль нэг үндэстний эрт дээр цагаас эдүгээ хүртэл бүтээн бий болгосон соёлын бүх зүйлийг тэмдэглэж нэрлэнгээ хуримтлуулан хадгалж бас түүнийг үеэс үед уламжлуулан өвлүүлэх хэрэглүүр байдаг учраас үндэстний хэлийг үндэстний соёл хэмээн үзэж болно.

Тодорхой нэг үндэстний хувьд уламжлалт оюуны соёлын мөн чанар нь тэдний сэтгэлгээний тогтвортой хэв шинж юм. Сэтгэлгээний тогтвортой хэв шинж нь юм үзэгдэл, үйл явдал, шинж чанарын сайн-муу, сайхан- муухай, хэрэгтэй -хэрэггүй гэх мэт эсрэгцсэн айд харгалзуулан үнэлэх үнэлэмж юм. Үнэлэмж нь үндэстний сэтгэлгээний онцлогийг тодорхойлох хамгийн гол шинж, үндсэн шалгуур болдог. Үнэлэмжийн агуулга нь тухайн үндэстний эртнээс нааш бүтээн уламжилж ирсэн эдийн болон оюуны соёлын мөн чанар болж хэлний нэгжүүдээр илэрдэг байна.

Үгийн “дотоод хэлбэр” гэдэг нь чөлөөт холбоо үг түүний үндсэнд хийсвэрлэн бүтээсэн хэлцэжсэн илэрхийлэл хоёрын харилцэн үйлдлээр бүтээсэн дүр гэж зарим судлаачид үздэг. Хэлц нэгжийн дотоод хэлбэр бол үндэстнийг соёлын үүднээс товойлгон тодорхойлж болох тийм дүр төдийгүй, түүний тухай үнэлэмжийн илэрхийлэл болохуйц бодит ертөнцийн тухай тайлбар юм гэж эрдэмтэн В.В. Виноградов тодорхойлсон нь хэлц нэгжийн утгыг тайлахад тухайн хэлийг төрөлх хэлээ болгосон үндэстний бүтээн уламжилж ирсэн эдийн ба оюуны соёлын зүйл хэлээрээ яаж утгажин илэрдэгийг зайлшгүй анхаарч үзэх ёстой гэсэн чухал санааны угтал болж байгаа юм. Жишээ нь: “Эцэнхий туранхай” гэсэн утгыг *шумуулын араг яс шиг /япон/, хатаасан голио шиг /вьетнам/, шат шиг /туркмен/, зургаан гөлөгтэй жингэр шиг /индонез/* гэж хэлдэг бол монгол хэлэнд *арьс яс болсон, ясан хэдрэг, ташаанд нь ташуур өлгөмөөр, хана үдмээр, хатсан борц шиг, ямааны гурав, нүднээс гарах, шүдэнзний мод шиг, хавирганы ясан зураас* гэх зэргээр өгүүлдэг.

Үүнээс үзэхэд, хэлц нэгжээс тухайн үндэстний аж амьдрал, зан заншил, аж төрж буй газар нутаг, байгаль цаг уурын онцлог, эрхэлж ирсэн уламжлалт аж ахуй зэргийг ойлгож ухаарахын зэрэгцээ түүгээр дамжуулан тухайн үндэстний сэтгэлгээний онцлогийг танин мэдэж болох юм.

Dayičing ulus-un üy-e-yin “delgeregsen linquu-a-tu oron daki mayad ilayuysan süm-e”-yin küsiyen-ü mongyol bičigesü-yin sudulul

D. ГОУ-А

Töb-ün ündüsüten-ü yeke suryayuli, China

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ-ᠤᠨ ᠦᠦᠡ-ᠶᠢᠨ (ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ-ᠤᠨ ᠦᠦᠡ-ᠶᠢᠨ) ᠲᠠᠶᠢᠴᠢᠩ ᠤᠯᠤᠰ-ᠤᠨ ᠦᠦᠡ-ᠶᠢᠨ “ᠳᠡᠯᠭᠡᠷᠭᠡᠰᠡᠩ ᠯᠢᠨᠴᠤᠭᠤᠨ ᠠᠲᠤ ᠣᠷᠤᠨ ᠳᠠᠬᠢ ᠮᠠᠶᠠᠳ ᠶᠡᠯᠠᠶᠤᠶᠤᠰᠠᠨ ᠰᠦᠮᠡ”-ᠶᠢᠨ ᠬᠦᠰᠢᠶᠡᠨ-ᠦ ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠪᠢᠴᠢᠭᠡᠰᠦ-ᠶᠢᠨ ᠰᠤᠳᠤᠯᠤᠯ

ᠲ. ᠭᠣᠤᠠ (ᠲᠤᠭᠣᠤᠠ) ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ-ᠤᠨ ᠦᠦᠡ-ᠶᠢᠨ (ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ-ᠤᠨ ᠦᠦᠡ-ᠶᠢᠨ) ᠲᠠᠶᠢᠴᠢᠩ ᠤᠯᠤᠰ-ᠤᠨ ᠦᠦᠡ-ᠶᠢᠨ “ᠳᠡᠯᠭᠡᠷᠭᠡᠰᠡᠩ ᠯᠢᠨᠴᠤᠭᠤᠨ ᠠᠲᠤ ᠣᠷᠤᠨ ᠳᠠᠬᠢ ᠮᠠᠶᠠᠳ ᠶᠡᠯᠠᠶᠤᠶᠤᠰᠠᠨ ᠰᠦᠮᠡ”-ᠶᠢᠨ ᠬᠦᠰᠢᠶᠡᠨ-ᠦ ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠪᠢᠴᠢᠭᠡᠰᠦ-ᠶᠢᠨ ᠰᠤᠳᠤᠯᠤᠯ

[ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ-ᠤᠨ ᠦᠦᠡ-ᠶᠢᠨ] (ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ-ᠤᠨ ᠦᠦᠡ-ᠶᠢᠨ) ᠲᠠᠶᠢᠴᠢᠩ ᠤᠯᠤᠰ-ᠤᠨ ᠦᠦᠡ-ᠶᠢᠨ “ᠳᠡᠯᠭᠡᠷᠭᠡᠰᠡᠩ ᠯᠢᠨᠴᠤᠭᠤᠨ ᠠᠲᠤ ᠣᠷᠤᠨ ᠳᠠᠬᠢ ᠮᠠᠶᠠᠳ ᠶᠡᠯᠠᠶᠤᠶᠤᠰᠠᠨ ᠰᠦᠮᠡ”-ᠶᠢᠨ ᠬᠦᠰᠢᠶᠡᠨ-ᠦ ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠪᠢᠴᠢᠭᠡᠰᠦ-ᠶᠢᠨ ᠰᠤᠳᠤᠯᠤᠯ

This paper focuses on the topic of disappearance. When something disappears, will it eventually reappear? Is absence just another form of presence, or the end of its existence?

Claudia Heu, Mungunchimeg Batmunkh and Gerhard Fillei have been researching the theme of *Alga Bolokh – On Disappearance* in Mongolia since 2013. More Information can be found here:

<http://www.claudiaheu.com/#/algabolokhulanbator>

<http://www.claudiaheu.com/#/alga-bolokh-iii-recherche>

Based upon their research in Mongolia, they are asking about a European approach to and experience of disappearance and invited scientists, initiators and other interested people to continue exploring together with them.

Их хүрээний Дэчэн галав дацангийн хаягт хийсэн судалгаа

Г. Жалсрайжамц

Өтвөш Лораандын нэрэмжит их сургууль, Монгол ба Төв Ази судлалын тэнхим
МБШТөв Гандатэгчэнлин хийд, Монгол улс

Монгол оронд 1937–1938 оны үед тухайн үеийн улс төрийн нөлөөллийн улмаас үүдсэн их хэлмэгдүүлэлтийн улмаас сүм хийд, бурхан шүтээн, ном судар үй олноор хөнөөгдөж устгагдсан билээ. Энэ үед хийд бүрийн хаяг, түүх тэргүүтэн хамт устаж алга болсон бөгөөд шашны хэрэг дахин сэргэж байгаа энэ цагт архив, номын сан, хувь хүний цуглуулга тэргүүтнээс зарим эрээвэр хураавар баримт сэлт гарч ирж байгааг судлаж үзэх шаардлага гарч ирж байгаа билээ.

Тухайлбал “Хүрээ, хийдийн хаяг” нэртэй ном судлаачдын анхаарал татаж байна. Тус хаягийн номонд: Халхын засаг гүн Доржболдын зохиосон хаяг, Монгол оронд заларч байсан XIII Далай лам Түвдэнжамц гэгээнтэй Сайн ноён хан, дэд даа, жанжин гүн нараас гуйн айлтгаж, гал морин жил буюу 1906 оны намрын эхэн сард Сайн ноёны хийд Ганданцэнпиллинд зохиолгосон Ганданпунцаглин хийдийн цогчин, чойрын хаяг, Халхын VIII Богд Жабзундамба хутагтад Хатанбаатар Дархан жүн ван Магсаржав ба Дэчингүнсэллин хийдийн цорж, туслагч түшмэд нараас гуйн айлтгаж зохиолгосон Дэчингүнсэллин хаяг багтсан байна. МУИС-ын магистр Цэвээндоржийн “Ламын гэгээний Лувсанданзанжанцан ба Гандандашгэмпил хийдийн хаяг” гэсэн магистрийн ажил байна. Ингээд миний судалж сурвалжилснаар: “Улаанбаатар хот дахь Гандан хүрээний шашны дотоод журам” гэх 1925 оны гар бичмэл материал ба ТЕГ-ын тусгай архивт хадгаламж нэгжийн дугаар 465-д буй “Дүйнхор дацангийн хаяг” зэргийг онцлон дурдаж болох юм. Сүүлийн үед энэ мэтээр хуучний сүм хийдийн хаяг олдож буй нь судалгааг энэ чиглэлд хийгдэх боломж, нөхцөл бүрдүүлж байна.

Дээрх хаягуудыг судалж үзэхэд: Сүм хийдийн хурал тус бүрийн онцлог зан үйл, тухайлбал, улирал бүрийн улирлын онцлогтой хурал, тэдгээртэй холбогдох тусгай ёс заншил, албан тушаалтай лам нарын эрх, үүрэг, энгийн лам нарын биеэ авч явах байдал, ёс горим, шинэ лам нар хуралд хэрхэн биеэ бэлтгэж орох ба тавигдах шаардлага зэргийг хуульчилан тогтоож өгсөн байх ажээ.

Дэчэн галав дацангийн бусад дацангаас ялгарах онцлог нь тус хаягийн онцлогт тусгагдаж өгсөн байна. Тухайлбал, уг дацан нь юуны өмнө нууц тарнийн ёсны дацан тул гончоо лхасүм буюу Дүйнхор болон Сандуй, Дэмчиг, Жигжид гурвал бурханы бясалгал бүтээлийг онцолдог. Дүйнхор бурхан нь тарны ёсны дөрвөн тантарын ханьцашгүй ёогийн аймгийн идам бурхан бөгөөд дүнхорын хурлыг хурахдаа тахилгыг бүрэн хэмжээгээр хийдэг, үүнд: жинсрэг цутгах, дүлцэн хийх ба сагар, чогор бүжиг, ихэс багш нарт даншүг өргөх зэрэг нь тус хийдийн онцлогтой холбогдох зүйлс юм. Энэхүү хаягт бичсэнээр “Жавзундамба дөрөвдүгээр гэгээнтэн бээр Дүйнхорын дацанд хуваргуудад Зуугийн Далай ламын дэргэдийн Намжал дацангийн дэглэм мэтээр дэглэмд айлдан соёрхсон нугууд алин хэн оюундаа агуулах буюу үсэг дор бичиж авбаас хаяг дор болно” хэмээн айлдсан байна. Тиймээс энэ ёсоор Дүйнхорийн шавь нугууд Төвдийн Намжил дацангийн хаягийн ёсыг баримтлан үндсэн хаягаа авсан болох нь тодорхой байгаа юм.

Далай гүний хүрээний шавь Лувсанжамбаагийн сургаалын зохиолын тойм

Б. ЖАМБАЛ

МБШТөв Гандантэгчэнлин хийд, Өндөр гэгээн Занабазарын нэрэмжит МБШДС, Монгол улс

Далай гүний Гандандашчойнхорлин (Далай гүний хүрээ) хийдийн шавь Лувсанжамбаа нь төвөд хэлээр зохиол бүтээл туурвисан монгол лам нарын нэг бөгөөд бүрэн зохиол нь 2 боть болно. Лувсанжамбаагийн намтар, зохиол бүтээл нь эрдэм шинжилгээ судалгааны эргэлтэнд төдийлөн ороогүй байна. Тиймээс бид эрдмийн зэрэг горилсон судалгааны сэдвийн хүрээнд энэ чигийн судалгааг өрнүүлэх зорилгоор сонгон, явцын үр дүнгээрээ Монгол Улсад зохион байгуулагдсан эрдэм шинжилгээний хуралд илтгэл хэлэлцүүлж, хэвлэн нийтлүүлээд байна.

Энэ удаагийн өгүүлэлдээ Лувсанжамбаагийн бүрэн зохиолын бүртгэл гаргаж, түүнд тулгуурлан сургаалын агуулгатай, шүлэглэсэн зохиолын зохиомж, шүлгийн хайрцаг, тэдгээрийн тахилын болон төгсгөлийн шүлэгт тулгуурлан, түүний намтар судлал болон зохиол бүтээлийн судалгаанд холбогдох зарим мэдээг тодрууллаа.

Энэ удаагийн судалгаанаас дараах урьдчилсан дүгнэлтийг хийж байна. Төвөд хэлээр ном зохиол туурвигч Лувсанжамбаагийн зохиолын бүтэц, шүлгийн хайрцаг нь түгээмэл бус өвөрмөц онцлогтой байна. Мөн гурван төрөлхтний мөрийн зэргээр оюунаа судлан, ямар нэг хэмжээгээр энэ наснаас шуналаа буцаасан, энэ насны гэхээсээ дараагийн төрлийн, орчлонгийн гэхээсээ орчлонгоос гэтлэхийн үйлийг чухалчлагчдад төдийгүй, өөрийн амьдарч асан тухайн нийгэм цаг үед түгээмэл байсан тамхи татах, архи уух, муруйтай тоглох гэх мэтийн гэм эргүүг илчлэн хэлж, муу буруу дадал зуршилд хөл, ухаан алдагч олныг зөв сайн мөрд татан оруулахын тухайд зорин сургаалын зохиол туурвисан байна.

Oral Studies of Kalmyks about the Life of the Buddhist Monks in the Soviet Era (Based on the Expeditionary Materials of the Kalmyk State University in 2012–2017)

Evdokia E. KHABUNOVA

Kalmyk State University,
International Scientific Centre «Cultural Heritage of Mongolian Peoples», Russia

Oral stories based on the memories of eyewitnesses of past events constituted a significant part of expedition material collected in 2012–2017 in Kalmykia. Among them stands out the Buddhist theme, closed during the Soviet era. Many Kalmyk families still have oral stories about monks, who were punished for their beliefs and faith during the Soviet era.

According to the stories of the informants, the Buddhist monks, who survived after persecution and repression, stayed «closed» for a certain section of society but not for the believing laymen. They continued their Buddhist practice, spread Buddhist knowledge covertly, performed ceremonies, made astrological predictions and treated with Tibetan medicine.

Oral stories about the magical abilities of monks, about certain facts of their biography are shrouded in secrecy.

The informants emphasized that the authorities managed to destroy the Buddhist monasteries, but not to destroy the faith and break the spirit of the monks.

Бурханы шашин хийгээд монголын орчин үеийн роман. Монголын орчин үеийн романд илэрсэн бурхан шашины үзэл

ХАСХҮҮ

Өвөр Монголын Их Сургууль, Монгол Улсыг Судлах Хүрээлэн, БНХАУ

Бурханы шашин монгол оронд хэд хэдэн удаа дэлгэрсэн. Хамгийн анх хэзээ дэлгэрсэн тухай судлаачид олон санал дурдажээ. Эдгээр саналын дунд бурхан шашин монгол оронд хоёр удаа дэлгэрсэн гэх үзэл нэлээд газар авсан байна. Бурхан шашин монгол оронд дэлгэрч монгол түмний шүтээн болсон хутагт хувилгаад уран зохиолын хэлбэрээр шашины номлолоо дэлгэрүүлж, олон олон шашины бүтээл хэвлүүлж байсаны нэгэн том жишээ бол “Ганжуур”, “Данжуур” болно. Үүнээс гадна уран зохиолын шинж бүхий бурхан шашины бүтээлүүд ч нэлээд гарч байв. Энэ нь монголын эртний уран зохиолыг бурхан шашины шинжтэй уран зохиол болгожээ. Үзэл ухамсарын хэлбэр болсон уран зохиол бол зохиогч, уншигч нарт нийгэм түүхийн хувирал өөрчлөлт, үзэл санааны өөрчлөлт зэрэг гадаад дотоод нөхцөл шалтгаанд нөлөөлөгдөн адил бус цаг үед адил бус агуулага хэлбэртэй болдог. Монголын орчин үеийн уран зохиолын бурхан шашины талаар орчин үед хэвлэгдэн гарсан тууж романаас мэдэж болохоор болжээ. Үүнд дараах зохиолуудыг дурьдаж болно. “Тунгалаг Тамир”, “Үүрийн туяа”, “Занабазар”, “Цаг төрийн үймээн” ... гэх мэт болно. Бид эл өгүүлэлдээ дээр дурьдаж байсан тухайн цаг үеийн бурхан шашин тухай гарч байсан өвөрмөц романуудаас бурхан шашиний тухай өгүүлэх болно.

Буддын шашны унзадууд

Л.Хэрлэн

Монгол Улсын Их Сургууль, Утга зохиол, Урлаг судлалын тэнхим, Монгол улс

Бөөгийн тамлага дуудлагад Монголчуудын эртнээс уламжилж ирсэн уламжлалт аман зохиолын төрлүүдийг өөрөө багтаан домог, яруу хэл хэллэг харилцан шүтэлцээтэйгээр оршиж ирсэн төдийгүй хөгжмийн айзмийн хэм хэмнэл, ая аялага, бүжиглэлийн үйл хөдөлгөөн үлэмжхэн орж урлагийн хэд хэдэн төрлийг өөртөө багтаасан байдаг. Бөөгийн шашны тэнгэр, газар, галын тахилгуудад хоолойн шахалт, хархираа хөөмэйн элементүүд нийтлэг байх бөгөөд зарим онгодоос хамааран дуу авиа, хэл ярианд өөрчлөлт орох явдал байдаг. Энэ нь хөөмэй төст авиагаар илэрхийлэгддэг учраас дуу хөгжмийн урлаг зарим талаар холбогдох боломжтой.

Монголын газар газрын олон хүрээ хийдийн лам хуврагийн дотроос хурлын ая янд мэргэн, их дуутай унзадууд гарч өөрсдөө хурлынхаа ян данг найруулан уншдаг. Энэхүү бурхны шашны номыг аргил хоолойгоор гоцлон эгшиглүүлэхийг “унзад” гэх бөгөөд энэ нь хархираа хөөмэйн нэгэн хэлбэр төст үйл юм. Эд нар монгол үндэстний өвөрмөц дуу хоолойтнууд юм. Эдгээр унзадуудын тухай мэр сэр аман сурвалжуудыг эс тооцвол тэдгээрийн дуу хоолойн онцлог, дуугарах арга ухааны талаас судалгааны бичвэр ховор болно. Сүм хийдийн ном уншлагад лам нар номоо нэг хэмнэлд оруулан хөөмэй төст авиа эгшиглэгээгээр дуудах, сүсэгтэн олонд номын утгыг тодотгох үүднээс тухайн хурлыг тэргүүлэн удирдагч шахмал бүдүүн хоолойгоор номыг аялгуулан эздлүүлэхэд бусад нь дагалдах маягтай гоншилгон дууддаг энэ уламжлал нь нэг талаас шашин судлал, нөгөө талаас урлаг судлалын судлагдахууны нэг онцгой хэсэг болж байгаа учраас энд зах зухаас тодруулан оруулж байна.

The character of 'monk' in Mongolian oral and written literature

B. KHISHIGSUKH

National University of Mongolia, Department of Literature and Arts, Mongolia

The character 'monk' is one of the interesting characters that has been described, developed and enriched in oral and written literature of Mongolia for a long time. The characters of 'monk' are distinctively described in Mongolian oral literature with an interesting motives and meaningful narrations, such as "The Fairy tales of Badarchin", "The monk and Carpenter", "Stories of anchor Anand, and painter Anand". The character 'monk' was first figured in the written literature with a theme of Mongolian Buddhism. A poor and compassionate 'Monk' or 'Buddha teacher' in 'Stories of Green Tara' and 'Fairy tales of Choijid princess' and Molon monk in 'Sutra of Molon lama's appreciation to his mother' are a good examples of it. It is interesting that V.Injinnashi, a great writer, created the character of Chang Chung Bumba or Tszui Chu-ji, a superior of the 'bombo religion' in 'Blue sutra of Great Yuan dynasty' which is considered to be masterpiece of Mongolian literary works in the 19th century.

A number of characters of 'monk' have been depicted in most written literary genres of Mongolia, such as Lodon gevsh in 'Tears of Lama' by D.Natsagdorj, VIII Bogda Jabzundamba in trilogy 'Rays of the Dawn' by B.Renchin, monk teacher in 'Offcast woman' by Ts.Damdinsüren, Renchin in 'Flame of Incense' by L.Badarch, Ravjaa qutagtu in 'Chant of Spirit' by J.Purev, анги Renchin in 'Pure Tamir' by Ch.Lodoidamba, Sanj getsel /khanbo/ in 'Temple without peak' by L.Tudev, Öndör geegen Zanabazar in 'Zanabazar' by S.Erdene, Badrakh khanbo in "Light of White Temple" by Ts.Zandraabaidii, monk of rock in 'Blue fate' by D.Norov, healing monk in 'Golden jun jor' by D.Tsendjav and Ravjaa qutagtu in 'Saint' by G.Mend -Ooyo. In this paper, the author discusses tradition, change, transformation, and development of the character of 'monk' in Mongolian oral and written literature.

Монгол хэлний "шашин" ба "religion" гэдэг ухагдахууны харьцаа холбооны тухай: Өвөр Монголд орчин үеийн "шашин" гэдэг нэр томъёо нэвтрэн орсон нь

Б. ХӨХБААТАР

Шоова Эмэгтэйчүүдийн Их Сургууль, Япон улс

Монгол хэлний "шашин" (šajin/šasin < Skr.śāsana) гэдэг үг нь эдүгээ ухагдахууны хувьд япон, хятад хэлний 宗教 гэдэг ханзтай дүйн, "religion" гэдэг утгаар хэрэглэгдэж байгаа боловч, XVIII зууны "*Mongyul kelen-ü bügüde qurayaysan bičig*" 『欽定蒙文彙書』 зэрэг монгол хэлний толь бичгүүдэд хятад хэлний 法度 гэдэг үгтэй дүйдэг байв. Харин хятад хэл нь япон хэлхээс "religion" хэмээх утга бүхий 宗教 (zongjiao) гэдэг үгийг зээлэн хэрэглэснээс хойш энэхүү 宗教 нь Хятадад хэвлэгдсэн монгол хэлний тогтмол хэвлэлүүдэд уу surtal (1908), уу suryal (1909), sitügen suryal (1913), jüil-ü suryal (1913) гэх мэтээр янз янзаар орчуулагдаж байснаа 1925 оны 11 сард хэвлэгдсэн "*Dotuyadu Mongyul-un arad-un sedgül*"-д "šasin" гэдэг үг нь анх удаа "religion" -ий утгаар хэрэглэгдсэн байна.

Ийнхүү тус илтгэлд монгол хэлний "шашин" гэдэг үг нь аль үеэс "religion" гэдэг утгаар хэрэглэгдэх болсон ба тэр нь хэрхэн Өвөр Монголд нэвтрэн орсон тухай XIX зуунаас XX зууны эхэн хагаст хэвлэгдсэн толь бичиг ба тогтмол хэвлэлийн чухал материалуудыг үндэслэн өгүүлэх болно.

Faxian and the Mongols: The Roots of Mongolian Buddhism Between the 19th–20th Centuries

Matthew W. KING

Associate Professor of Transnational Buddhism, Department of Religious Studies,
University of California, Riverside, USA

This presentation explores the Eurasianist circulation of Faxian's (法顯, 337–422) *Record of Buddhist Kingdoms* (佛國記, *Foguoji*) into Mongolian, Buryat, and Tibetan communities beginning in the 19th century. In Mongolian and Tibetan translation, this famous 5th century pilgrimage tale and witness to Silk Road Buddhist societies was re-interpreted by Mongolian Buddhist scholars to illuminate the deep history of an emergent Mongolian ethno-nationalism and its associated Buddhism. The focus here will be ways that Faxian's work was made to tell "Mongolian Buddhist" stories that responded to late Tsarist geopolitics, Khalkha Mongol revolutionary pressures, and the displacement of the Mongolian and Tibetan refugee diaspora.

On practice of Tibetan Buddhist belief in Minority Mongolia. Focusing on investigation in Taiwan Mongolia

Yuki KONAGAYA
CHASUCHAGAN

National Museum of Ethnology, Japan
Soukendai University, Japan

Many Mongolians who live in Taiwan have migrated with the Kuomintang government lost in the Chinese civil war, and in 2007 statistics has reached over 400 people. Since they have been in Taiwan for 70 years now, how are their Buddhist beliefs transformed and how are they being practiced? While Mongolian language and culture are almost lost, what role does religious belief play in the maintenance and construction of Mongolian identity? In this presentation, we will examine the above problems centered on the field research conducted in Taipei.

The history of the preservation of the shrines of the Taltakhin khurul Tashi Gomang

Bair M. KOVAEVA

Kalmyk State University,
International Scientific Centre "Cultural Heritage of Mongolian Peoples", Russia

The history of Buddhism in Kalmykia is also the history of Buddhist monasteries and temples (khuruls). In 1911, a wooden khurul "Tashi Gomang" was built. Taltakhin khurul was the largest and most beautiful building. There were 17 people in it: 7 gelung, 5 getsul and 5 mandzhik. The last priest of the khurul was Lekshit-bagsh. He left this world on the eve of the defeat of the khurul. In 1933, during the period of mass repressions, the temple was closed, demolished and looted. But two Taltakhin shrines – White Tara and Green Tara – were saved thanks to Mukabenova Elzyat Papayevna. Later they found themselves in the Lidzhiev family when she married. When the Kalmyks were sent to Siberia in 1943, Elzyat Papayevna took them out, and then in 1957 brought these deities to homeland. Being in old age, she bequeathed her daughter-in-law, Alma Ubushievna, to keep and protect the shrines, to give people the opportunity to worship and receive the blessings of deities. Alma Ubushievna kept her covenants strictly for more than a quarter of a century until her death.

(Re-)Creating Buddhist Art tradition in Mongolia

Maria-Katharina LANG

Institute for Social Anthropology, Austrian Academy of Sciences, Austria
Mongolia

The suppression of Buddhist tradition in the communist era played a significant role in the social imagination of the "revival" and "innovation" of Buddhist art in Mongolia. While it was a pathway to re-gain "the loss" or (re)-identify the tradition for Buddhist artists just after the 1990s, it soon became a competition towards being more "traditional" (*ulamjalal*) and "authentic" (*yazguuriin*). The Buddhist Art School of Gandan Monastery, as well as private schools and artists started to strive for producing "Mongolian Buddhist Art". At the same time, Buddhist art production became commercialised so that it serves for different social segmentations. Due to the affordability, artistic feeling, taste, and individual attitudes, people choose from cheap copies, mainly made in China, to high-quality masterpieces. However, it contradicts with the belief that spiritual power would not exist in incorrectly and distastefully depicted deities. Based on fieldwork in the years of 2014-2018, including interviews with key actors such as artists, monks, art collectors and professors, the paper elaborates the process how Buddhist art is being commoditised and at the same time being instrumentalised to express one's identity in Mongolia. Furthermore, it argues that contemporary Buddhist artists aspire rather a distant past tradition than to foster innovation.

Хүйтэн дайн ба Гандантэгчэнлин хийд: Азийн Буддистуудын Энх Тайвны Бага Хурал

Ж. ЛХАГВАДЭМЧИГ

Монгол Улсын Их Сургууль, Антропологи-Археологийн тэнхим, Монгол улс

Энэхүү илтгэлд хүйтэн дайны үед буюу дэлхийн хоёрдугаар дайны дараах үеэс эхэлсэн ЗХУ, АНУ тэргүүлсэн коммунист, капиталист системийн хоорондох үзэл сурталын тэмцэл болон эвсэлд үл нэгдэх хөдөлгөөний орнууд, тухайлан Азийн буддын шашинт орнуудад нөлөөлөх зорилго бүхий ЗХУ-ын геополитик, нөгөө талаар дэлхийн хоёрдугаар дайны нөлөөгөөр тусгаар тогтнолоо баталгаажуулан улмаар НҮБ-д гишүүнээр элсэний дараа социалист болон капиталист орнуудтай харилцах дипломат сувгаа тэлэх БНМАУ-ын бодлогын хүрээнд 1970 онд БНМАУ-д олон улсын Азийн Буддистуудын Энх Тайвны Бага Хурал (АБЭТБХ) байгуулагдсан түүхэн учир шалтгаан, уг байгууллагын үйл ажиллагааны өрнөл болон социализмын он жилүүдэд БНМАУ-д цор гагцаар үйл ажиллагаа явуулж байсан Гандантэгчэнлин хийдийн оролцооны талаар архивын баримт мэдээ, хоёрдогч эх сурвалжинд тулгуурлан өгүүлэх юм. Мөн илтгэлд ЗХУ, БНМАУ-д социалист систем задран унасны дараах уг байгууллагын үйл ажиллагааны талаар өгүүлнэ.

Путешествие Н. Ф. Катанова в монгольский Урянхай (1889 г.) и его монголоведческие студии

Д. Е. МАРТЫНОВ – Ю. А. МАРТЫНОВА – Р. М. ВАЛЕЕВ

Казанский (Приволжский) Федеральный Университет,
Россия

В период научного путешествия в Сибирь, Туву, Русский и Восточный Туркестан (1889–1892 гг.) Н. Ф. Катанов (1862–1922) уделял внимание языку, этнографии и антропологии тюркских и монгольских народов. В российской и европейской историографии публикация и исследование данного направления его комплексной деятельности началось в период его командировки в Центральную Азию и получило дальнейшее развитие на современном этапе. Одним из первых этапов исследовательской работы Н. Ф. Катанова стало пребывание в Монголии, а именно на территории Усинского или Урянхайского края. Эта страна была населена как тюркскими, так и монгольскими народами. На территории Тувы Н. Ф. Катанов пробыл с 15 марта по 28 августа 1889 г., собрав огромный языковой, фольклорный и историко-этнографический материал (1122 песни, 160 загадок, 15 сказок, 35 мифов), причём информаторы позволяли ему фиксировать их имена и возраст, чего не удавалось ни одному из прежних исследователей. Путешествие в Урянхайский край в полной мере раскрыло исследовательский дар российского ученого языковеда, этнографа и фольклориста

хакасского происхождения. В докладе будет уделено внимание обзору опубликованного и архивного наследия Н. Ф. Катанова, посвященного истории и культуре тюрко-монгольского мира.

N. F. Katanov's Travel to Mongolian Uriankhai (1889) and His Mongolian Studies

D. Y. MARTYNOV – Y. A. MARTYNOVA – R. M. VALEEV

Kazan Federal University, Russia

During his research travel to Siberia, Tuva, Russian Turkestan and Western Turkestan (1889–1892) N. F. Katanov (1862–1922) paid a lot of attention to the language, ethnography and anthropology of the Turkic and Mongolian peoples. In the Russian and European historiography the publication and research of this area of his multi-faceted research began during the period of his travels to Central Asia and gained further momentum at the present stage. One of the first stages of N. F. Katanov's research work was his stay in Mongolia, particularly in the Usinsk region, or Tannu Uriankhai. This country used to be inhabited by both Turkic and Mongolian peoples. N. F. Katanov stayed in Tuva from March 15 to August 28 of 1889 and collected a vast amount of linguistic, folklore, historical and ethnographic materials (1122 songs, 160 riddles, 15 fairy tales, 35 myths), and his communicants allowed him to write down their names and ages, which none of the previous researchers had managed to achieve. Katanov's travel to Tannu Uriankhai fully unlocked the research talent of this Russian linguist, ethnographer and folklorist of Khakas origin. This paper reviews the unpublished and archival legacy of N. F. Katanov that is devoted to the history and culture of the Turkic-Mongolian world.

Буддийские элементы в калмыцких народных сказках

Кермен В. МЕНКЕНОВА

Институт Калмыцкой Филологии и Востоковедения,
Калмыцкий государственный Университет, Россия

Буддизм играет значительную роль во многих сферах жизни кочевого калмыцкого народа, включая фольклор. Мотивы буддийской религии прослеживаются во многих калмыцких народных произведениях.

Особое место буддийские элементы занимают в калмыцких устных народных рассказах. Во многих из них встречаются разнообразные упоминания о религиозных ценностях, распространившихся среди калмыков благодаря принятию тибетского буддизма и переводческой деятельности Зая-Пандиты. Элементы буддийской религии и философии представлены в калмыцких устных рассказах очень обширно.

The current legal conditions and Mongolian government policies towards religion

Dr. Ts. MINJIN – B. ÖNÖRÖӨ

National Security Council, Institute for Strategic Studies,
"Altan tsamkhraa" NGO, Mongolia

Our reports under the topic of "Tradition and Reform of Mongolian Buddhism" will address following 3 issues during the conference. It includes:

1. The fundamental nature and evolution of the state policies on Mongolian religion
2. An analysis of the policies and legal frameworks of religions in Mongolia
3. The views on new draft law and solutions of the challenges

Mongolia has been promoting following ideas and views while implementing the State policies on political and religious facts during the process of its historical development such as; "To express respect for all religions", "To combine the politics and religion", "To promote Buddhism", "the state honors its religion and religion promotes its state". It summarizes the state policies, impacts of internal and external factors, as well as tradition of communication between state and religion and several transitions towards religious development and evolution during the historical times.

In the process of victory of the democratic revolution and complete change in social system or in October 21, 1990, by declaration of President of the People's Republic of Mongolia, P. Ochirbat, "Regulatory Committee for State and Temples" was established and that became a basis of major change in the state policy on religion. Further, we are going to introduce some scientific analysis on Mongolian Constitution on State policies and relations between state and religion, National Security Concepts, Law on Temple Relations, and other laws and legislations of Mongolia.

Currently, religious issues became important topic that attracts social interest. The first legitimate discussion on "Freedom of Religious Beliefs" was held in October 26, 2018.10.26 and addressed issues on state and religious affairs and religious affairs and worship that cause major changes in the legal environment. Some of issues and topics covered in this draft are being addressed and proposed solutions are being discussed.

According to Mongolian Buddhist tradition he was first introduced during the reign of Abtai-Khan (1554 – 1588). Among others, he was worshipped by the Jibtsundamba Qutuqtus/ Bogd Gegens. This paper investigates the role of this protector deity after 1990.

Монголын том улаан сахиус „Жамсран“

Б. Мөнгөнчимэг

Берний их сургууль, Монгол улс / Швейцарь улс

Жамсран нь “Арван хангал” сахиусын нэг бөгөөд анх маш догшин, хатуу, хөнөөлтэй ертөнцийн эгэл тэнгэр явсан ба хожим нь Бурханы шашны сахиус болсон байна. Тэрээр сахиус учир Ядам бурханы зарлигийг биелүүлж, бурханы шашин болон өөрийг нь шүтсэн хэн бүхнийг сайтар хамгаална хэмээжээ. Түүний төвд нэрийг „Begtse“ гэдэг бөгөөд бас олон улсад *wa-god* хэмээн нэрлэгддэг. Төв Азийн орнуудад түүнийг Гэсэр хааны түүхтэй холбон үздэг бол харин Монголд Автай хаанаас уламжлагдаж, найман Богдоор залгамжлагдсан сахиус хэмээн үздэг байна. Харин 1990 оноос хойш түүний байр суурь ямар байгаа тухай энд өгүүлэх болно.

Оюун ухааны тухай зүйрлэсэн хэллэгийн бүтэц, утгын онцлог

Б. Мөнгөнцэцэг

Монгол Улсын Их Сургууль, Монгол хэл, хэлшинжлэлийн тэнхим, Монгол улс

Бид энэхүү илтгэлдээ оюун ухааны тухай зүйрлэсэн хэллэгийн утга, бүтцийн онцлог, яагаад ингэж хэвших болсныг тайлбарлахаар зорьсон болно. Тухайлбал, юмыг ухаарч ойлгохгүй хүнийг “Ухаан нь ууцандаа, санаа нь сүүжиндээ” гэж хэлэх бөгөөд уг зүйрлэсэн хэллэгийн санааг бүтээх жишиг хэмжүүр (эталон)-ээр ууц, сүүжийг сонгосон байна. Тэгэхээр аливаа юм орших орон, байрлах байртай, тэдгээр нь бүгд зүй тогтол, эрэмбээрээ л байна. Харин тэрхүү орших газрын эрэмбэ нь алдагдахаар, тодруулбал, ухаан нь ууцандаа, санаа нь сүүжиндээ орохоор “тэнэг” болох мэтээр төсөөлөн ойлгосон хэмээн хэлж болно. Энэ нь хүний ухаан цээжиндээ байна гэж үзсээр ирсэнтэй холбоотой. Нөгөөтэйгүүр, монгол хүний ухаарлаар ухаан нь хөндий, уудам талбай бүхий цээжин дотор үргэлж чөлөөтэй хөдөлж, гүйлгээ ухаан суух ёстой атал үүнийг биеийн хэсэгтэй харьцуулахад бүхэл цул биеийн хэсэг болох “ууц, сүүж”-нд ухаан орох юм бол мулгуу тэнэг болох мэтээр сэтгэхүйн ертөнцдөө төсөөлөн дүрсэлсэн онцлог харагдаж байна. Үүнээс үүдэн “Хүний цээж бол гүйлгээ ухаан суух ОРОН юм” хэмээн тодорхойлж болно гэж үзвэл энэ нь Ж.Лакоффын “conceptual metaphor” гэдэгтэй хавьтах дүгнэлт болж болох юм гэж үзэж байна.

Засагт хан аймгийн Жалханз хутагтын шавийн нутгийн хоёр зураг

Ш. МӨНХБААТАР

Монгол Улсын Боловсролын Их Сургууль, НХУС, Монгол улс

Засагт хан аймгийн Жалханз хутагтын шавь 1824 онд байгуулагдаж, 1923 онд Хантайшир уулын аймгийн Өлзийт Баянзүрх уулын хошуу хэмээн нэрлэгдэж улмаар 1926 онд Дэлгэрхаан уулын хошуунд нийлсэн билээ. Энэ үед холбогдох Жалханз хутагтын шавийн нутгийн зураг лавтайяа 3 байдгаас 1913, 1921 оны 2 зураг Үндэсний номын сангийн сан хөмрөгт байна. Уг нутгийн зургаас Жалханз хутагтын шавь нар Засагт хан аймгийн Ахай засгийн хошуу, Далай засгийн хошуу, Дүүрэгч засгийн хошуутай хил залгаа байсныг мэдэж болно. Хоёр нутгийн зураг хоорондох 10 орчим жилийн хугацаанд шавийн нутагт өөрчлөлт гараагүй боловч нутгийн зураг үйлддэг арга зүй нилээд өөрчлөгдсөн нь харагдана. Уулсын хэв шинж, гол мөрний урсац, нуурын тогтоц, сүм хийдийн барилга зэргийг төстэй зурсан ба зарим нэг уул, голын байрлалыг алдаж зуржээ. Хожуу нутгийн зурагтаа зурхайн хүрдийг ашигласан нь газар зүйн биетийн байрлалыг алдаа багатай тэмдэглэх болжээ. Өнөө цагт мартагдсан хэд хэдэн түүхэн газар усны нэрийг тэмдэглэж үлдээсэн ба Жалханз хутагтын сүм, албан газар зэргийн байршил, нэршлийг тодорхой тэмдэглэсэнээрээ дээрх хоёр зураг онцлог юм. Одоогийн газрын зурагтай харьцуулан үзвэл хэмжээ багагүй алдсан, газрын зургийг нилээд хураан агшаасан мэт байна. Мөн нөгөөтэйгүүр бидний үед зурсан зарим түүхэн газрын зураг алдаатай болсныг нотолж байна. Тиймээс хошуу нутгийн элдэв асуудлыг тодруулан судлахад нутгийн зургийн ач тус их болохыг дээрх Жалханз хутагтын шавийн хоёр зураг батлан харуулж байна.

The Unique Pitch and Tone Arrangement in *Mani* and *Megzem*

D. NARANTSATSRAL

Mongolian University of Science and Technology,
School of Social Technology, Department of History and Cultural Studies, Mongolia

Mani and *megzem*, the religious readings, are read in the accompaniment of the pleasing succession of simple musical sounds. They function not only as instruments of Buddhist teachings to fulfill religious beliefs and dreams among Orientals but they also represent as a specific category of folklore.

It is necessary to underline that Mongolia's Maani and Megzem, and their melodic readings are used to find one the reasons for freeing one from his or her evil deeds and freeing yourselves from sins that one has done in the time of one's life. They have been honored as an important sign toward enlightenment via using of religious readings. In this case, human capacity of knowing has been considered as equivalent to the religious idea, and human feelings and dreams were honored as

Монгол оронд коммунист хэлмэгдүүлэлтийн үед олон мянган эрдэмтэн лам хуврагууд гадны түрэмгий бодлогоор амь егүүтгүүлж, зуун зуунаар уламжлагдан хөгжсөн монголын бурханы шашны шавхагдашгүй нандин өв соёл устаж, нэр төдий болсон ч ухаант мэргэдийн ерөөл буяны хүчээр Гандантэгчэнлин хийд 1944 онд мөргөлийн дуган нэртэйгээр дахин нээгдэж, коммунист нийгмийн хатуу хараа хяналтын дор хурал номын үйл ажиллагаагаа явуулж байсан цорын ганц хийд байв.

1921 оны 7-р сарын 10-нд Ардын эрхт хэмжээт цаазат Монгол Улс байгуулагдсан тэр өдрөөс эхлэн Зөвлөлтийн удирдагчид тасралтгүй тулган шаардсаар эцэст нь 1937 оны сүүлч 1938 оны эхээр манай улсын бүх хүрээ хийдийг хаасан нь XX зууны Монголын түүхэнд тохиосон маш том эмгэнэл байлаа. Хэдэн зууны турш бурханы шашныг итгэн дээдэлж шүтэж биширсээр ирсэн Монголын бараг бүх хүн ялангуяа настан буурлууд маань нүглээ нимгэлэх, энэ хойт хоёроо бурхан дээдэст даатгаж буяны үйлсээ арвижуулах мөргөлийн ганц ч сүмгүй болгосон улаан оросуудад туйлаас гомдож бидэнд өөрийн гэх төр засаг ер нь байна уу хэмээн гайхан эргэлзэх болсон гэдэг. Ингэж 1938-1944 оны 6-р сарын 1 хүртэлх, зургаан жил, таван сарын турш ганц ч сүм дугангүй байсан өөр улс энэ дэлхий дээр байдаг болов уу?

Тухайн үед Монголд ийм онцгой байдал бий болгосонд монголчууд ихээхэн цочирдож байсан бол холын хүн сонсоод чихэндээ итгэхгүй байсан буй за. Оросууд Монголын уламжлалт шашныг хааж хориглосон чухам шалтгаан нь юу вэ гэдгийг өнөөдөр болтол тайлбарласан судлаач шинжээч тун ховор бололтой. Магадгүй би олж уншаагүй сонсож мэдээгүй байж болно. Харин эрдэмтэн М.Энхсайхан бээр энэ талаар өөрийн бодлоо илэрхийлж хэлэхдээ: Оросууд монголчуудыг үндэсний үзлээс нь хөндийрүүлэхийн тулд л уламжлалт зан үйлээ эрхэмлэн хадгалсаар байгаа бүх лам нарыг улс төрийн хилс гүжир хэрэгт татаж ихэнхийг нь цаазалж үлдсэнийг нь шорон гянданд илгээснээр Монголд шашны хүрээ хийдүүд хаагдсан юм гэсэн билээ. Би үүнд тал өгч ер нь л хамгийн гол шалтгааныг олоод хэлчих шиг боллоо хэмээн бодож байна (Лонжид, 2014).

1944 онд дахин сэргэх болсон учир нь: 1943 онд маршал Чойбалсан, Бумцэнд, Янжмаа, Цэдэнбал нар Орост очиж, ард түмэнд төр засгаас эх орны бэлэг, тусламж хүргэхээр явжээ. Тэр өгсөн төлөөлөгчдийг СССР орноор юм үзүүлж зочлоод нэгэн орой том цайлаганд урьжээ. Тэнд Калинин Бумцэнд даргаас “Монголыг шашинтай гэж дуулсан, танай шашин чинь хэвээрээ биздээ” гэхэд Бумцэнд гуай сандрангүй байдалтай “манай шашин байхгүй болсон, лам нар сайн дураараа хамтрал, артель, коммун болоод тарчихсан” хэмээн хариулжээ ингэж хэлэхэд нь Калинин ихэд гайхаж байжээ. Энэ бүхнээс үүдэн Монголд шашны ямар нэгэн үйл ажиллагаа байх хэрэгтэй хэмээснээс гадна, 1944 онд Америкийн Дэд Ерөнхийлөгч Жэймс Уйллс Монголд морилж ирээд байхдаа шашин номын талаар асууж сонирхсон нь ч нэлээд нөлөө үзүүлсэн бөгөөд эдгээр шалтгаануудын улмаас төр засгийн удирдлагууд тухайн ондоо Цогчэн гэсгүй байсан Г.Гомбодоржийг дуудан долоон хүний бүрэлдэхүүнтэй болоод хурал хурах, хүрээ Гандантэгчэнлин хийдийг нээхийг хүссэн өргөдөл бич гэсэн байна.

Ийнхүү гэсгүй Г.Гомбодорж, Н.Эрдэнэпил, Г.Бат-Очир, Р.Гарамсэд, М.Галаарид, Л.Лувсан, О.Дагважанцан нарын долоон лам бүрдүүлэн “Олон зуун жилийн турш Бурханы шашныг шүтсээр ирсэн манай ард түмэн шашин номоо эрэлхийлж байна” гэсэн утгатай өргөдөл бичсэний дагуу 1944 оны 5-р сарын 25-ны өдрийн Улсын бага хурлын 34-р тогтоолоор урьд лам байсан хүмүүсийн хүсэлтээр Улаанбаатар хотод “Мөргөлийн дуган” нэртэйгээр Гандантэгчэнлин хийдийг дахин нээхээр болсон байна. XVI-р жарны “Наран гэтэлгэгч” (нидолжэд) хэмээх хөх бичин жилийн зуны тэргүүн сарын шинийн найманд хурлаа эхэлж байжээ (Гандантэгчэнлин, 2012).

Гандантэгчэнлин хийд нь дахин сэргэснээр далд нуугдаж байсан эрдэмтэй лам хувраг, нандин бурхан шүтээн, ном судар цугларсны зэрэгцээ Өвөр Монголоос, Дорнод аймагт Үзэмчин, Баргын хурал, Сүхбаатар аймагт Хуучидын хурал, Дорноговь аймгийн Хар айраг, Нүдэнд Балдан засгийн хошуу, Говь Түшээ гүний хошуу, Мэргэн вангийн хошуудын хурал, Ховдын Булган суманд Торгуудын хурал зэрэг нь нүүн ирж, улмаар Гандантэгчэнлин хийдэд нэгдсэн юм. Ингээд Гандантэгчэнлин хийд нь “Мөргөлийн дуган” нэртэйгээр үйл ажиллагаа явуулж байгаад, Монголын Бурханы шашны төв захиргаа болж, 1947 онд Гандантэгчэнлин хэмээх нэрээ дахин авсан. Ийнхүү Гандантэгчэнлин хийд нь Монголын Бурханы Шашны Төв захиргаа болсон юм.

A Mongolian Printed Fragment of Bodhicaryāvatāra from Dunhuang

Borjigin OTGON

Northwest Minzu University, China

From 1988 to 1995, the Archeological Research Institute of the Dunhuang Academy (*Dunhuang yanjiu yuan kaogu yanjiu sud*) organized personnel for the archeological excavation of all the caves in the northern area of the Mogao Caves at Dunhuang in Gansu province. The project unearthed a large number of manuscripts written in different scripts, including page fragments in Tangut, Syriac, Uyghur-Mongol and 'Phags-pa scripts, all of which had not been seen in the manuscripts from the famous Library Cave (*Cangjing dong*, or Cave 17). 10 page fragments of Buddhist texts in Uyghur-Mongol script were discovered in the northern area of Dunhuang's Mogao Caves, including 1) a fragment of a xylograph edition of the Mongolian *Bodhicaryāvatāra*, different from, and probably earlier than, the famous Daidu print of 1312; 2) a similar fragment of a Mongolian script manuscript of the Mongolian translation of the canonical *Heart Sutra* (*Prajñā-pāramitā-hṛdaya-sūtra*); 3) a fragment of a printed Mongolian translation of another Buddhist canonical text, the *Nyāyapṛaveśā*, and 4) a fragment of a printed Mongolian translation of Buddhist canonical text, the *Sarva-durgati-pariśodhana-usnisa-vijayā-dhāraṇī*.

Анагаах ухааны дөрвөн үндэс сурвалжийн “Язгуур үндэс” дэх тооны зүйлд хийх дүн шинжлэл

Б.Отгончимэг – Ч.БАТНАЙРАМДАЛ

Анагаахын Шинжлэх Ухааны Үндэсний Их Сургууль,
Монгол Анагаах Ухааны Олон Улсын Сургууль, Монгол улс

Бэлгэдэлд боловсрол, үйл хөдөлгөөн, учир тайллыг судалдаг соёл иргэншлийн түүх, шашны түүх, хэл шинжлэл, утга зохиол судлал, соёл хүн судлал, урлагийн онол шүүмжлэл, сэтгэл судлал, анагаах ухаан зэрэг олон зүйлийн эрдэм ухаан байдаг. Монгол бэлгэдэл зүй нь дэлхий дахины бусад иргэншил, соёл урлаг, шашин судлалын дотроос хамгийн бага судлагдсан салбар нь гэж хэлж болно. Бэлгэдэл нь өөр өөрийн гэсэн утга санааг илэрхийлж байдаг. Үүний нэг нь анагаах ухааны тоот зүйлээр бэлгэдэх юм. Манай монголын ард түмэн эртнээс нааш энэ бэлгэ тэмдгээ анагаах арга, зан заншил болон ахуйн соёлдоо байнга хэрэглэсээр өдгөөг хүрсэн.

Бид уламжлал шинэчлэлийн энэхүү эрин үед орчин цагийн анагаах ухааны онолын сэтгэлгээ, эмнэлзүйг хөгжүүлэхийн сацуу монголчууд бидний өөрсдийн амьдрал ахуй, соёл иргэншлээс урган гарсан олон салбар ухааны нэг болох уламжлалт анагаах ухааны эх, сурвалж бүтээлийг нягтлан шинжилж, сайтар судлах шаардлагатай юм. Монголын уламжлалт анагаах ухаанд суралцаж буй болон энэ чиглэлээр ажиллаж буй эмч, судлаачдын зайлшгүй үзэж судлах гол бүтээл бол “Анагаах Ухааны Дөрвөн Үндэс” бөгөөд цааш тодруулан үзвэл “Цог төгөлдөр дөрвөн үндэс”-ийн шимийг үндэс мэт хураангуйлсан “Язгуур үндэс”-ийг судлан шинжлэх нь онол практикийн ач холбогдолтой юм.

Иймд сурвалж зохиолуудад дурдсан тооны зүйлийг судлан, судалгаа шинжилгээний эргэлтэнд оруулах нь уламжлалт анагаах ухааны онолын гүн бат мэдлэгийг олж авах төдийгүй цаашид эмнэлзүй, урьдчилан сэргийлэх, эм найруулах арга, уламжлалт засал эмчилгээний чадварыг эзэмших, хүнлэг энэрэнгүй, оюун төгөлдөр эмч болон төлөвшихөд үндэс суурь болдог.

Тиймээс бид эмч болон төлөвших суурийг анхнаас нь зөв тавихын тулд сургалтанд тооны зүйлүүдийг ашиглан мэдлэг, чадвараа бататган хэрэглээ болгох нь чухал юм хэмээн үзэж энэхүү сэдвийг сонгон авч анагаах ухааны тооны зүйлийн бэлгэдэл нь ямар учиртай, түүний мөн чанар нь юунд оршдог, ямар бэлгэдэлтэй болохыг тодруулахыг зорисон юм.

Зорилго: АУДУ бүтээлийн Язгуур үндэс дэх тооны зүйлүүдийг судлан нэгтгэж, дүн шинжлэл хийх

Зорилт:

1. Уламжлалт анагаах ухааны тооны зүйлүүдийн гарал үүслийг тодруулах
2. Анагаах ухааны “Язгуур үндэс” тооны зүйлүүдийн нэрийн утгыг тайлбарлах

Материал, арга зүй: Судалгааг баримт бичгийн судалгааны арга, мэдээ материал цуглуулах чанарын судалгааны аргаар хийнэ.

Судалгаанд герменевтикийн арга зүй, эх бичиг, сурвалж бичиг судлалын арга, задлан шинжилж нэгтгэн дүгнэх арга, магадлан жагсаах аргуудыг ашиглан судалгааг хийж гүйцэтгэв.

Бид судалгааныхаа ажлын хүрээнд дараах сурвалж бичиг, мэргэдийн тайлбар зохиолуудыг хэрэглэгдэхүүн болгон ашигласан. Үүнд: ཨ་ལཱ་ལྷན་པོའི་ཡན་ལག་བརྒྱུན་པ་གསལ་བ་མཛད་པ་གཞི་རྒྱུན་ཅེས་བྱ་བ་བཞུགས་སོ།། Ютиг Ёндонгомбо-н Анагаах ухааны дөрвөн үндэс зохиолыг ашиглана. Төвөдийн Хөхнуурт 1992 онд 787*1092 1/16 хэмжээтэй 669 хуудастайгаар төвөд хэл дээр хэвлэгдсэн эх зохиолыг бид судалгаандаа ашиглана.

Бүтэн нэр нь "Рашааны зүрхэн найман гишүүнт нууц увдисын үндэс хэмээх оршвой", төвөд нэр нь "Дүдээ нянбу янлаг жадва санва манагги жүджи жайва шүгсо" гэдэг. "Язгуурын үндэс", "Онолын үндэс", "Увдисын үндэс", "Хойд үндэс" гэж 6 бүлэг, 11 орон, 15 үес, 4 товч гэх хувиарлаар анагаах ухааны бүх агуулгыг нийт 156 бүлэгт багтаасан байна. Үүнээс бид тэргүүн бүлэг "Язгуурын үндэс"-г ашиглана. Энэхүү зохиол нь бүх зохиолын агуулгыг дээд хэмжээгээр хураангуйлсан товч зохиол болно. Үүнд: 3-н үндэс, 9-н мод, 47-н мөчир, 224-н навч, 2 цэцэг, 3-н үр хэмээх үлгэрлэх аргаар хүний биеийн эрүүл зүй, өвчний зүй, оношлогоо, эмчилгээний агуулгуудыг 6-н бүлэгт товчлон өгүүлдэг.

Үр дүн:

1. "Бэлгэ" хэмээх үг нь "Монголын нууц товчоо", "Алтан товч" зэрэг зохиолд "шинж тэмдэг" гэсэн утгатай байдаг. Шинж тэмдэг заасан "бэлгэ" гэдэг үгнээс илүү гүн гүнзгий утгыг илэрхийлэхээрээ "бэлгэдэл" гэсэн утга үүснэ.

Аливаа шинжлэх ухааны суурь ухагдахуун нь философи байдаг. Дорно дахинд их таван ухаан, бага таван ухааныг үзэж судлахдаа эхлээд заавал суурь болгон "Учир шалтгааны ухаан"-ыг үздэг. "Учир шалтгааны ухаан" нь мөн чанарын нотолгоо, үрийн нотолгоо, үгүйсгэлийн нотолгоо гэх мэт юмс үзэгдлийг олон талаас нь шинжилдэг баталдаг зөв нотолгооны аргууд байдаг. Энэ арга нь анх Энэтхэгт үүсэж хөгжсөн бөгөөд Төвөдөд "Учир шалтгааны ухаан"-ыг шинэ маягаар баталгаа, нотолгоо, үгүйсгэхийн зэрэг олон аргыг хэрэглэн харилцан хэлэлцэх, мэтгэлзэх мэт өвөрмөц хэлбэрээр хөгжүүлж дэлгэрүүлсэн байна.

Шалтгааны мөн чанар ямар нэг ухагдахуун байхгүй бол үр үл гарна, шалтгаан бүрдсэнээс үр төрдөг, түүгээр жишихэд аливаа зүйл тийм байдаг гэх мэт шалтгааны үрийн тухай ухагдахууныг өгүүлсэн байдаг.

Аливаа зүйлийг батлах, няцаах, үгүйсгэх зэрэг учир шалтгааны олон аргуудаар тайлбарлахын тулд тоогоор бэлгэдэж, эрэмбэлж дугаарладаг байсан. Энэ нь цаашид анагаах ухаанд дэлгэрч хүний эрүүл бие, өвчин зэргийг тоот зүйлээр бэлгэдэх суурь болсон.

2. Анагаах ухааны дөрвөн үндсийн Язгуур үндэст 1-84000 хүртэл нийт 108 тооны зүйл гарч байна. Үүнд:

"Өгүүлэхийн суурь"-ийн анхдугаар бүлэгт ялж төгс нөгчсөн эмчийн хаан рид хувилгаанаар сайтар хувилган гаргасан аршийн орон харваас үзэсгэлэнтэй хэмээх 5 зүйлийн эрдэнээс бүтсэн эмийн хот, тэр харшийн чимэг нь элдэв зүйлийн зэндмэнэ эрдэнээр чимэглэгдсэн бөгөөд тэр зэндмэнэ эрдэнэ нь хий, шар, бадган, хавсарсан, хурмал өвчнөөс болсон 404 өвчнийг арилгах, халуун өвчинд сэрүүн болдог, хүйтэн өвчинд бүлээн болдог, 1080 тотгорын язгуурыг амирлуулдаг,

хэрэгтэй хүссэн бүгдийг бүтээдэг болой. Бурхан багш эмийн ой цэцэрлэгт оршсон бөгөөд эмийн ой цэцэрлэг түүний төвд 4 талт уулын оройд хувилгаант аршуудын ойр шүтсэн орон Бурхан багшийн шинээр хувилгасан үзэсгэлэнтэй, сэтгэлд зохистой үзвээс үзэсгэлэнтэй хэмээх эмийн хот балгад байна.

Хоёрдугаар бүлэг түүнд 4 үндсийн бүлгийн тоог боомтлох бөгөөд сүүлийн утгыг хураавал язгуурын үндсэнд 6 бүлэг, номлохуйн үндсэнд бүлэг 31, удвдсын үндсэнд бүлэг 92, хойд үндсэнд 25 бүлэг нийт 154 байна. 4 үндсийн боомтын сүүлийн утга, огоот тушаахын 2 бүлэг нэмэгдээд 156 болно. Тэдгээрийг 8 гишүүнд хураах бөгөөд удвдсын үндсийн бүлгээс биед 70, нялхас, эмэгтэй, хорд тус бүр 3, ад, шарханд тус бүр 5, шимжүүлэхэд 1, хүчжүүлэхэд 2 бөгөөд бусад гурван үндсэндээ ерөнхийд нь түгдэг. Бүлэг тэдгээр нугуудаар анагаах ухааны онолын их ёс үүний эхэн, дунд, эцэс гурван өгүүлэхүүний эцэст огоотод зохион үзүүлсэн мөн болой.

Орших ёс өвчний суурийн гуравдугаар бүлэг дэх 88 зүйл тоогоор өвчний суурийн байдлыг хоцроолгүй мэдэж болно. Мөн чанар нь урваагүй хий, шар, бадганы 15 навч, биеийн тамирын 7 навч, хирийн 3 навч, дур урвасан өвчний 3 шалтгаан, 4 нөхцөл, 6 орох үүд, 3 орших ёс, 15 гүйх мөр, 9 хөдлөх цаг, өвчний 9 үр, 12 урвах шалтгаан, 2 товч утга зэрэг 88 ухагдахцныг бүгдийг мэдсэнээр өвчний суурийн байдлыг огоотод бүрэн мэдэж болно.

Танин бариж шинжлэхийн бүлэгт нүдээр үзэх 6 арга, хуруугаар хүрэлцэхийн үүднээс шинжлэх 3 арга, үгээр асуух үүднээс шинжлэх 29 арга, нийт 38 шинжлэх аргаар өвчний суурийн бүх байдлыг эндүүрэлгүй магадтай нотлон буулгаж чадна.

Дээрх мэтээр танин шинжийн үүднээс өвчнийг танин мэдсэн боловч анагаах арга үгүй бол өвчнийг анагааж үл чадах учир танин мэдсэний дараа анагаах аргын бүлгийг оруулжээ. Урьд номлосон өвчний 3 шинжийн үүднээс танин мэдсэн тэрхүү өвчнийг анагаах арга ямар байх вэ гэвэл анагаах аргын 3-р үндэст өвчний ерөндөг болох идээ, явдал мөр, эм, заслын мод байна. Тэр мэт өвчний ерөндөг болох идээнд 15 навч, явдал мөрд 6 навч, эмд 50 навч, засалд 7 навч болох бөгөөд нийтдээ анагаах аргад 98 навч байна. Тэдгээр анагаах аргын 98 навчийг алмайран суулгүй итгэл бишрэлтэйгээр номлосон дагуу нь их шамдлаар хэрэглэвэл та бээр анагаагдахуун болсон өвчтөнийг зовлонгийн балчиг шавар мэт өвчний балчгаас үтэр түргэн гэтэлгэж чадна хэмээн өгүүлсэн байдаг

Гурван үндсээс салаалсан 9 мод, түүнээс салаалсан 47 мөчир, түүнээс салаалсан 224 навч, 2 цэцэг, түүнээс боловсорсон 3 үрийн сүүлийг хураахдаа тэдгээрийн зүйл тооны үүднээс зарлиглажээ. Ийм учраас их билиг билгүүн төгөлдөр бодгалууд Язгуурын үндэс төдийхөнд тулгуурлан Анагаах ухааны утга бүгдийг ойлгож чаддаг. Харин доорд оюунтан нар Язгуурын үндсийг үзсэн төдийгөөр түүн шиг ойлгож чаддаггүй учир дараагийн 3 үндэс зэрэг Анагаах ухааны агуу их онол ёсуудыг үзээрэй хэмээн өгүүлсэн байдаг.

Эмийн 23, өвчний ангилал 17, засал 8, оношлогоо 7.

Дүгнэлт

1. Эртний Энэтхэгийн Аюурвед, Дорно дахины их, бага 10 ухаануудаас улбаатай мэтгэлцдэг, ойлгодог, нотолдог эдгээрээс тооны зүйл гарал үүсэлтэй нь харагдаж байна.
2. Анагаах ухааны “Язгуур үндэс” тооны зүйлүүдийн нэрийн утга нь олон зүйлүүдийг агуулж өгүүлж нэрийддэг байжээ өнгөний бэлэгдэл, нэрийн бэлэгдэл, далд утгын бэлэгдэл, зүйлийн бэлэгдэл, ёгт нэрүүдээр өгч заншжээ.

Дуньхуан агуйн уйгуржин монгол бичээст тусгагдсан монголчуудын бурхан шашны үйл ажиллагаа

Боржгин Оюун

Өвөр Монголын Багшийн Их Сургууль, БНХАУ

БНХАУ-ын Ганьсу мужид байх Дуньхуан агуй нь эртний торгоны зам дахь чухал газар бөгөөд бурхан шашны нэрт мөргөлийн орон байсан юм. Дуньхуан агуйгаас эртний үсэг бичгийн олон дурсгал олдсоноороо дэлхийд алдаршсан юм. Түүний дотор Монголчуудын арван гурав, арван дөрөвдүгээр зууны түүхэнд холбогдох уйгуржин үсгийн бичээс тавь гаруй байх бөгөөд бурхан шашинд холбогдсон үгс олонтоо илэрсэн байдаг. Тус өгүүлэлд эдгээр уйгуржин монгол үсгийн бичээст илэрсэн үгс нарийн ажиглалт хийж, тухайн үеийн Монголчуудын Дуньхуан орчим дахь бурхан шашны үйл ажиллагааны тухай товч өгүүлэх болно.

“Увдис” хэмээх ойлголтын тухайд

Ц. ӨНӨРБАЯН

Монгол Улсын Боловсролын Их Сургууль, Монгол судлалын төв, Монгол улс

Дорно дахины гүн ухаан болон Буддын шашны сургаал номлолд түгээмэл хэрэглэгддэг “Увдис” (санскрит: UPA- DEŚA) гэсэн ойлголт байдаг. Энэ УВДИС (Mo. Ubadis) гэсэн үгээр чухам ямар ойлголтыг тэмдэглэдэг талаар ном зохиол, толь бичгүүдээс тодруулж тайлбарлах зорилго тавьсан юм.

Увдис хэмээх энэ үг монгол хэлэнд анх хэдийд, орсныг тодорхой тогтоох боломжгүй боловч Буддын гүн ухааны зарлиг, шашдир, Эртний Энэтхэгийн вед (туульс)-ийн зохиол бүтээлийн орчуулгаар дамжин ирсэн бололтой. Бидэнд мэдэгдэж буй баримтаар “Бурхан багшийн арван хоёр зохионгуй”, “Сайн үгт эрдэнийн сан” гэх мэт олон зохиолд тохиолдож байна.

Санскрит хэлний UPADEŚA гэсэн үг төвд бичгийн хэлээр дамжиж монгол хэлэнд орохдоо утга агуулга нь улам өргөжин хүний оюун ухаан, дээд мэдрэхүйн маш нарийн ойлголтыг илэрхийлэх болсон байна. Үүнийг тодруулахын тулд монгол хэлний тайлбар толиуд, санскрит, англи, орос зэрэг олон хэлний толь бичгүүд болон Буддын шашны тайлбар толиудад тулгуурлан уг ойлголтын учир утгыг тоймлон тайлбарласан болно.

The Renewal of Mongolian Buddhist Terminology

PÉTER Alexa

Eötvös Loránd University, Institute of East Asian Studies, Hungary

In the early 13th century the court of the Yuan dynasty welcomed representatives of various religions like Nestorian Christianity, Islam and Manicheism, and also Buddhism. As several members of the imperial family showed interest in Tibetan Buddhism, scholars began to translate texts from Tibetan to Mongolian. At that time there existed no elaborate system for translating Buddhist terms, the terminology applied was mainly based on Sanskrit originals, inherited from the Uighur tradition centuries earlier.

By the end of the 17th century Buddhism penetrated deeply into Mongolian culture and many Mongolian tribes were converted one after the other. The amount of translated texts and treatises written originally in Mongolian significantly increased. Due to the strong influence of Tibetan Buddhism, the method of translating changed following the Tibetan tradition to work out equivalents for all terms in their own language, which resulted in a new, elaborate system of Buddhist terminology.

The aim of this paper is to show the evolution of Mongolian Buddhist terminology through four vocabularies dating from the 13th and 18th centuries.

Buddhistic themes and images in the meditative lyrics by G. Ayurzana

Mariya PETROVA

Saint-Petersburg State University, Faculty of Asian and African Studies,
Department of Mongolian and Tibetan Studies, Russia

Meditative poetry is a kind of poetic creativity that has the character of deep philosophical reflection on the problems of human life, love, being in general. Meditative lyrics convey poet's thoughts about certain life issues.

Modern Mongolian poets are pushing the boundaries of meditative poetry noticeably, trying to reflect this or that idea, to overcome descriptiveness and declarativeness. This is facilitated by the appeal to the Buddhist theme, characteristic of Mongolian literature of the late 20th – early 21st centuries.

Today G. Ayurzana (born 1970) is one of the writers whose philosophical and aesthetic direction of creativity represents the development trends of modern philosophical thought. To a wide readership he is known for his novels "Mirage" (2003), "Ten Dreams Debt" (2005), "Born of Echoes" (2007), "The Shaman's Legend" (2010), "Shugden" (2012), "White, Black, Red" (2014), "Pulsation" (2015), "Sacred Hangay's Secret" (2017). Buddhist themes, motives, images are not dominant in the author's work, but they occupy a sufficient place in it. The collection of poems "Meditation" ("*Byasalgal*", UB., 2013) demonstrates the poet's religious and philosophical concept.

Монгол улс дахь шашны төлөв байдал, цаашдын хандлага

Б. ПҮРЭВСҮРЭН

Монголын Шинжлэх Ухааны Академи, Философийн хүрээлэн, Монгол улс

2015-2017 онд ШУА-ийн Философийн хүрээлэнд "Монгол Улс дахь шашны төлөв байдлын судалгаа" сэдэвт суурь судалгааны төсөл хэрэгжсэн. Энэ судалгаа нь 1994, 2003 онуудад гүйцэтгэсэн шашны төлөв байдлын судалгаатай арга зүй, аргачлалын хувьд ижил тул бидэнд монголчуудын шашин шүтлэгт гарч буй өөрчлөлтийг 10 орчим жилийн интервалтайгаар ажиглах боломжийг олгож байна.

Уг судалгаа нь өнөөгийн Монгол Улс дахь шашин шүтлэгийн төлөв байдлыг тодорхойлох хамгийн сүүлийн үеийн судалгаа болж байгаа нь энэ судалгааны шинэлэг, ач холбогдлыг илтгэж байна. Энэхүү илтгэлд сүүлийн 30 орчим жилийн хугацаанд монгол сүсэгтнүүдийн хэв шинж, төлөв байдалд гарч буй өөрчлөлтийг харуулахыг зорьлоо.

Судалгаанд Монгол улсын 20 аймгийн 70 гаруй сум, Улаанбаатар хотын 6 дүүргийн нийт 2500 гаруй иргэд хамрагдаж, 51 асуулттай, 290 гаруй хариултын хувилбар бүхий санал асуулгын хуудсаар мэдээлэл цуглуулснаас шаардлага хангасан 2392 анкетад дүн шинжилгээ хийв.

Буддын шашин нь Монгол хүний оюун ухаан, сүсэг бишрэл, итгэл үнэмшил, зан заншил, ёс суртахуунтай нягт холбоотойгоор түүхэн замналыг туулж эдүгээг хүртэл явж ирсэн. Энэ ч утгаараа Буддын шашин өдгөөг хүртэл Монгол улсад уламжлалт шашин, зонхилох шашны байр суурийг хадгалсаар байгаа билээ.

Гэвч 1990 оноос өмнөх 70 жилийн турш Монгол оронд шашингүйн үзлээр үзэл сурталжсан байсан бол 1990 оны ардчилсан хувьсгалын дараагаар үндсэн хуулиараа шашин шүтэх, эс шүтэх эрх эрх чөлөө нээлттэй болсон. Тэр цаг мөчөөс уламжлалт буддын шашны үзэл сургаал үйл ажиллагаа дахин сэргэж, түүний зэрэгцээ Монгол улсад Христийн болон бусад шашин нээлттэй үзэл сургаалаа номлож, үйл ажиллагаагаа явуулах болсон.

Concept of "Death" in Buddhism and Islam (Based on the Analysis of the Stories included in *Menge* written by D. Tsendjav and *1896* written by Abai Kunanbaev)

B. RIZA

National University of Mongolia, Department of Literature and Arts, Mongolia

My presentation will cover the different approach of Buddhism and Islam to the concept of 'death'. This concept is explained both in Mongolian and in Kazakh literature, especially in *Menge* ('Birthmark') written by D. Tsendjav after the Mongolian people's renovation, and *1896* written by Abai Kunanbaev in the 19th century.

Menge demonstrates the Mongolian Buddhist concept of rebirth to the world including the Mongolian custom of marking the deceased one in his body and who will have than a birthmark on the same part of his body after rebirth. However, there is not any word about rebirth in Islamic literature, which confirms the different approach of Buddhism and Islam to death: there is rebirth in Buddhism, but not in Islam.

However, the general approach of the two religions to death is quite similar in spite of the difference in the existence and non-existence of rebirth. According to Islam, people should be in aware of their death in every moment of life. If a person forgets about it he will be greedy and desirous living only for wealth and well being if this life. It will be difficult for him to separate from these worldly items at the moment of his death, and will start to commit sins. The concept of Buddhism is very similar to it: the *dom* ritual aims to separate a person and his secular properties.

As conclusion, we can state that although the concept of the two religions about death is similar, its manifestation and practices are different. The reason of the similarity is the merciful and sympathetic views exist in both Buddhism and Islam. However, the process of expression and methods of actions are different.

Халхын Түшээт хан аймгийн Түшээт засгийн хошууны хүрээ хийдийн үйл ажиллагааны түүхийн асуудалд

Т. САЙНЖАРГАЛ

Архивын ерөнхий газар, Монгол улс

Түшээт хан аймгийн Түшээт засгийн хошуунд Гайхамшигт сайн билигт сүм, Далхийн хурал, Төгрөгийн хийд, Манба дацан, Өлзий арвижуулагч хийд, Эрдэнэ баяны хийд, Гучин жасын хийд, Хөтөлийн хийд, Хар ноёны хийд, Цагаан хадны хурал, Булаг билүүгийн хурал, Далайн хурал, Талын хурал, Сангийн далайн хийд, Тэнгэлэгийн хийд, Цавчирын хийд, Аман усны хийд, Үнэстийн хийд, Хадаасны хийд, Шар хулсангийн хийд, Цагаан суваргын хийд, Аврахын хийд, Сайн бичигтийн хийд, Лүнгийн хийд, Ламын хийд, Налихын хийд, Долооны хийд, Рашаантын хийд, Эхэн цэгийн хийд, Улаан эргийн хийд, Балгасын хийд, Таван ховоотын хийд, Байшинтын хийд зэрэг 30 гаруй хүрээ хийд үйл ажиллагаа явуулж байжээ. Эдгээр хүрээ хийдийн үйл ажиллагааг архивын баримтад тулгуурлаж тодруулахыг зорьсон. Үүнд сүмд нэр шагнасан тухай, хошууны хутагт хувилгаан лам нарт ямба шагнал олгосон тухай, Түмэн гэлэнгийн хайлан хуруулах ёслолд тус хошууны гэлэн гэцэл нарт тоо ёсоор мордуулсан, хуралд хэрэглэгдэх зүйлсийг тоо тогтоон ноогдуулсан, сүмд суугаа лам нарыг бүртгэх, оронг нөхөх тухай, хүрээ хийдийн лам нараас орон гарсаныг нөхөн томилох, тэмдэг бичиг олгох, хувилгаанаар тодруулсан уг эхийг тэмдэглэсэн цэс, эвдэрч хуучирсан сүм дуганыг сэргээн засварлах, тус хошууны зарим нэгэн лам нарт өмч хуваан өгснийг тэмдэглэсэн данс зэрэг баримтад түшиглэн Түшээт засгийн хошуунд хамаарч байсан хүрээ хийдийн үйл ажиллагааны тухай өгүүлнэ.

VI дүрийн Богд Живзундамба хутагтыг Төвдөөс тодруулсан үйл явц, Манжийн төрийн бодлого

Н. САРУУЛ

Төвийн Үндэстний Их Сургууль, БНХАУ

1841 онд V дүрийн Богд Живзундамба хутагт Лувсанчүлтэмдамбийжанцан Төвдрүү явж байх замдаа одоогийн БНХАУ-ын Чинхай мужийн Синингийн нутагт жанч халжээ. Чингийн төрийн тогтоосон хууль дүрмийн дагуу дараагийн шинэ дүрийг тодруулахаар Халхаас элч томилон Төвдрүү илгээж, 1843 онд "Алтан саваа татаж" VI дүрийн Богд Живзундамбыг Төвдөд тодруулсан байна. Ингээд 1848 онд VI дүрийн Богд Живзундамба халхад ирж ширээнд суужээ. Хутагтыг залж ирэх зам зуур хоёр ч удаагийн хулгай дээрэмд өртөж, олон тооны адуу тэмээ болон эд хэрэглэлээ алджээ. Мөн хутагтын шинэ дүрийг Төвдөд эрэн хайж тодруулж байх үед халхад Чингийн тогтоосон хууль дүрмийг үл харгалзан нууцаар халхаас шинэ дүрийг тодруулах гэж оролдсон ч Чингийн төр тэр дор нь арга хэмжээ авч, уг санааг гаргасан Эрдэнэ Шанздав Наваанчоймболыг шийтгэсэн байна. БНХАУ-ын Түүхийн Нэгдүгээр архив, Монгол Улсын Үндэстний Төв архив, Монгол Улсын Үндэстний Төв номын сангийн гар бичмэлийн санд хадгалагдаж буй баримт материал болон бусад холбогдох судалгааны бүтээл, сурвалж дээр тулгуурлан VI дүрийн Богд Живзундамба хутагтыг тодруулах үйл явц болон Манжийн төрийн бодлогыг нарийвчлан судлахыг зорилоо.

Foreign Demons in Mongolian and Central Asian Buddhism throughout the Time (with focus on initial /-)

Michal SCHWARZ

Masaryk University, Faculty of Arts,
Department of Vietnamese Studies – Asia Studies Center, Czech Republic

Mongolian is specific by high number of Chinese, Tibetan and Indo-European loanwords beginning with /-. As the result of language contacts, they are not frequent in older stages of Mongolian and appear as an innovation in Buddhist manuscripts and in the context of international relations also in other Altaic languages (e.g. Khamnigan Ewenki *Luuca/Luuta* “Russian; monster”). The paper will 1) present selected cases with context or attestations, 2) analyze the main stages of lexical influences according to the development of Buddhism, and 3) use the results of typological similarities for related Old Turkic and unrelated Tocharian in an attempt to solve unclear etymology of selected words. It is worth noting that besides Old Turks also Tocharians survived and produced their last Buddhist manuscripts under the rule of Kitans and in Yuan times.

Note: the paper belongs to outputs from the project *Mongolian Ritual Manuscripts in a Czech Collection: Their Edition, History, and Central Asian Roots*, funded by the Czech Science Foundation (2019–2021, Project No. 19-07619S).

Шидээр хувирсан социализм: Социалист Монголын буддын шашны ид шидийн хувирал ба шар шувталсан хувилгаан

ШИМАМУРА Иппэй

Шига Мужийн Их Сургууль, Япон улс

Социализмын үед хэрэгжиж байсан төрөөс сүм хийдийг тусгаарлах бодлого (Secularization) гэдэг нь үнэндээ шашны болон орчин үеийн ид шидийн хувиргал (magicalization) байсан болов уу? Энэхүү өгүүлэлд социализмын үеийн Монгол дахь шар шувталсан лам нар болон ард иргэдийн хамтран бүтээсэн ид шидийн ертөнц рүү цухасхан өнгийж социализмаас пост-социалист нийгэмд уламжлан үргэлжилж буй гэж хэлж болохуйц ид шид маягийн үйл явдлын (magical practices)-ийн бодит байдлыг тодруулахыг зорих болно.

Тухайн цагийн БНМАУ нь бусад социалист орнуудтай нэгэн адил шашны алив нэгэн үйл ажиллагааг чанд хатуугаар хазаарлан залж байсан ба тухайлбал Монголын буддын шашин 1930-аад оны хэлмэгдүүлэлтийн үед 700 гаруй сүм хийд нураагдаж олон лам төрийн цаазад өртсөн байна.

Гэвч Монголд социализмын үед буддын шашны үйл ажиллагаа бүр мөсөн устаж үгүй болсон хэрэг биш аж. Хялбархан жишээнээс авч үзвэл монголчууд шар шувталж сургуулийн багш зэрэг ажил хийх болсон хуучин лам нараар шинэ мэндэлсэн хүүхэддээ төвд нэр хайрлуулах нь олон байсан.

Миний бие Завхан аймагт явуулсан хээрийн судалгаагаар лам хувраг, судар ном үгүй болсон социализмын үед буддын шашны үлдээсэн ид шидийн арга барилыг ашиглан, шашинд итгэх сүсэг бишрэлийг хадгалсаар ирсэн гэх баримтыг олсон билээ. Өөрөөр хэлвэл лам, судар ном, сургаал номлол, сүм хийд гэхчлэн шашны тогтолцоот талыг (Institutional aspects of religion/buddhism) нь устган үгүйсгэгдсэн улмаар арга засал, дом шившлэг зэрэг ид шидийн талыг (magical aspects of religion/buddhism) нь хүчирхэгжүүлж байсан гэж таамаглаж байна

Shell in the Buddhist Tradition of the Mongols

Evgeniya SHUBINA

Eötvös Loránd University, Department of Mongolian and Inner Asian Studies, Hungary / Russia

If someone hears the sound of a shell or has a look on it what comes to his mind? Probably common Buddhist adept will understand that it is time for service. Also for those who are familiar with the texts and iconography of Buddhist tradition the episodes from the life of the Buddha Shakyamuni, or Phagba-lama, or the symbolic meaning of it can appear in a mind. According to the historical chronicle of Erdene Zuu a shell played a role of a magical object, which made wishes come true. At the same time as a saint object it played a political role in a purpose to legitimate the rights of Sakya school among the Mongols.

Унгар дахь Азийн урлагийн Хопп Фэрэнц музейн сан хөмрөгт хадгалагдаж буй монгол өв

Б. ШҮР Өтвөш Лорандын нэрэмжит Их Сургууль, Монгол ба Төв Ази Судлалын Тэнхим, Унгар улс / Монгол улс

Манай орон соёлын өвийн талаар олон талын үйл ажиллагаа хэрэгжүүлж байгаа хэдий ч хангалтгүй байна. Тухайлбал гадаадад буй монголын биет соёлын өвийн асуудал орхигдсон гэхэд хилсдэхгүй юм. Хүний оюунаар бүтээгдсэн соёлын өв нь улиран одох цаг хугацааны аясаар дэлхийн зүг бүр тийшээ таран байх шалтгаан маш олон. Энэ нь хүн төрлөхтөний мөнхийн хөдөлгөөнд оршиж, нэг газраас нөгөө газар орон руу шилжин нүүж байдагтай салшгүй холбоотой. Тухайлбал эцэг өвгөдөөс уламжилж ирсэн бурхан тахил, ахуйн хэрэглээ, гоёл чимэглэлийн эд зүйлээ хүн өөр газар оронд шилжин суухдаа орхилгүй биедээ авч явах, худалдаа наймаа, бэлэг дурсгал, гадаадын жуулчид гэх мэт хүний амьдралын олон нөхцөл байдал, үйл явдалтай холбоотой шалтгаанаар шилжин байршсан байх талтай. Ийнхүү гадагшаа гарсан соёлын өвийг хайхралгүй үлдээж боломгүй юм учир нь аливаа улс орны соёлын өв байрлалаас үл шалтгаалан тухайн улс орны соёл, уламжлал, ёс заншлыг илтгэх язгуур чанар, ач холбогдлын үнэ цэн хэвээр оршиж байдаг. Тиймээс ч тэдгээр

өвүүдийн тайлбар, тодорхойлолтын үнэн бодит эсэхийг тухайн музейн судлаачидтай хамтран судлан, алдаа оноотой зүйлийг засан залруулж байх нь чухал юм. Учир нь гадаад судлаачийн (Etic) өнцөгөөс харж судлах өөрийн өвөө өөрсдөө (Emic) судалж хамтран нэгтгэх нь үр дүнтэй үнэнд ойртсон судалгаа болох юм.

Энэхүү судалгаагаар Унгар улсын Будапешт хот дахь “Азийн урлагийн Хопп Ференц” музейн сан хөмрөгт хадгалагдаж буй монголын түүхэн биет соёлын өвийн гарал үүсэл, судлагдсан байдлыг авч үзэх болно.

A 17th century Mongolian Chronicle without Buddhism? Analysis of the *Ongyod Qar-a Sakiyus-un teüke* – the so-called shamanistic Chakhar chronicle.

Piotr SOBKOWIAK – Ekaterina SOBKOVA

University of Bern, Switzerland

This paper presents reflections on a Mongolian chronicle called *Ongyod Qar-a Sakiyus-un teüke* which was discovered by the Royal Danish Geographical Society's Central Asian Expedition, included into the collection of the National Museum of Copenhagen, and catalogued by W. Heissig.

The chronicle was defined as a secular Mongolian description of the origin of Chakhar shamanism and treated as an old narrative on the shamanistic tradition of the early 17th century practiced by the eastern Mongols.

The present paper shifts the focus of interest from the 'legendary' part of the chronicle, which speaks about the powerful shamans – the founders of certain local traditions of worship, to its historical part outlining the integration of the Uriyangkhai and Solon-Barga groups into the Qing administrative system.

The analysis shows the presence of Buddhist discourse in the text which lacks the obvious Buddhist markers and hardly includes any mentioning about Buddhism at all. It also attempts to give a provisional dating of the text and to establish the personality of its author.

***Gcod/Lujjin* in discursive and ritual practices of post-socialist Mongolia**

Alevtina SOLOVYOVA

Russian State University for the Humanities (Moscow),
High School of Economics (Moscow), University of Tartu, Russia / Estonia

This paper looks at the traditions of *gcod/lujjin* in contemporary Mongolia. It touches at such questions as the characteristics and conditions of revival of *lujjin* in post-socialist Mongolian religious life, the flexibility and diversity of its ritual and discursive practices, its functions, performers and customers.

After the collapse of the socialist regime, intensive processes of religious revival started in Mongolia. Tibetan-Mongolian Buddhism (represented by its two basic for Mongolia schools, nyingma-pa and gelug-pa), together with shamanic practices, came to the everyday religious life. After the long “atheistic disruption” and persecutions of religious specialists, the process of revival has a complicated character, involving different patterns and inevitably combining restoration with change and modifications.

During the last 10 years *lujjin* became very popular and spread all over Mongolia, in urban and rural conditions, incorporating new meanings and functions. Though textually *lujjin* is represented by only a few versions, its ritual and discursive practices are characterized by high flexibility and diversity (which might reflect the specific period of rebuilding). It concerns forms of the ritual performance – variety of meanings, functions and interpretations of the ritual, its structure and content, conditions of performing; ritual participants – the number of performers, their gender, school, individual or collective customer; discursive practices, represented by specialists and consumers, including such topics as ways of becoming a performer of *lujjin* (*lujjinch*), forms of learning and initiation, narratives about visionary experience during the ritual, its meanings and influences, etc.

The paper is based on written sources and filed work materials collected in different parts of Mongolia during the annual expeditions, conducted from 2006 till 2018.

Reincarnate lamas of Altai Uriankhais according to the local oral tradition

Ondřej SRBA

Masaryk University, Faculty of Arts, Asia Studies Centre, Czech Republic

The oral tradition of Altai Uriankhais in Western Mongolia and in Xinjiang deals frequently with a memory of extraordinary powerful reincarnate lamas (gegeen), even though the region has never had tulkus officially acknowledged by the Qing government. The oral tradition claims existence of three incarnated lamas (Baga lama in the Züün ambanii hošuu, Ih ulaan gegeen and Baga ulaan gegeen in the Baruun ambanii hošuu), as well as a close relationship with non-Uriankhai reincarnations of greater importance (Narobanchen, Cagaan gegeen). Almost unknown from archive sources, the Uriankhai reincarnated lamas of the past play an important role in the local memory as personalities generating fortune of the future generations.

Алтай Урианхайн гэгээн хувилгаадын тухай аман түүхийн өгүүлэхүй нь

Ондрей СРБА

Масарикийн Их Сургууль, Гүн Ухааны Сургууль, Ази Судлалын Төв, Брно хот, Чех улс

Манж Чин үеийн Алтай Урианхайн Долоон хошуунд төр засгаас батлагдсан хутагт увилгаад байгаагүй бөгөөд мөн түүнчлэн архивын арилтад Алтай Урианхайн хувилгаадын тухай урдатгал ховор байдаг боловч Баруун Монгол болон Шинжааны Алтай Урианхайчуудын аман уламжлалд номын өндөр чадалтай гэгээн хувилгаадын түүх чухал байрыг эзэлдэг. Аман уламжлалын өгүүлснээр Алтай Урианхайн Зүүн амбаны хошуунд Бага ламтан хэмээх хувилгаан, Баруун амбаны хошуунд Их улаан, Бага улаан гэгээн хэмээх хоёр хувилгаан лам байв. Үүнээс гадна Цагаан гэгээн Гунгаажалцан, Нарванчин хутагт нарын нэр алдар Урианхайн аман түүхэнд ихэд хүндэтгэлтэйгээр давтагддаг. Орон нутгийн гэгээн хувилгаадын ач буян хойч үеийн нутаг олныг жаргалтай амьдруулдаг гэсэн сүсэг бишрэлийн үүднээс хутагт хувилгаадын үйл явдал Алтай Урианхайн аман түүхэнд өнөө хүртэл амьд уламжлагдсаар байна.

Smoke Offering Rituals devoted to the Khangai Range by the Khalkha Zaya Paṇḍita

Krisztina TELEKI

Eötvös Loránd University, Department of Mongolian and Inner Asian Studies,
Research Centre for Mongolian Studies, Hungary

The present lecture aims to introduce five short smoke offering ritual texts written by the Khalkha Zaya Paṇḍita, Luvsanprinlei (Tib. Blo bzang 'phrin las, 1642-1719), who was one of the first Mongolian monks spreading the teachings and practices of the Tibetan Gelug tradition in the Mongol land. His collected works (Mong. *sūmbūm*, Tib. *gsung 'bum*) written in Tibetan and printed in Beijing include a collection of smoke offerings (Mong. *san*, Tib. *bsang*), a number of which are devoted to the Khangai Range and other geographical sites in Sain Noyon Khan Province where Zaya Paṇḍita's monastery stood (current Arkhangai Province, Tsetserleg city).

The Tibetans and the Mongols believe that nature including waters and hills have local guards (*lus savdag*, Tib. *klu sa bdag* / *gzhi bdag*, Skr. *nāga*). To avoid their anger, to pacify them and attain their gratitude they should be delighted with offerings. This can happen via smoke offering purification rituals but especially by detailed ceremonies at the *ovoo* heaps. The veneration of hills and *ovoo*s is an older practice than Buddhism in the area of the Mongols, but the proper way of pacification, propitiation and offering to local spirits living in hills and waters were spread by Buddhism especially from the 17th century.

The lecture also refers to current practices devoted to different geographical sites in the region to exemplify 'tradition and innovation' in the veneration of local spirits living in the mountains, hill, lakes, and springs of the Khangai Range.

Surviving remains of Early Buddhism. Architectural and archaeological survey of the monastery at Khar Bukhiin Balgas, Dashinchilen district, Bulgan province, Mongolia

TOLNAI Katalin – SZILÁGYI Zsolt – HARMATH András
L. ERDENE BOLD – BARCZA Gergely

Hungarian Academy of Sciences, Hungary

The presentation introduces the architectural and archaeological remaining of the 16–17th century Buddhist monastery of Khar Bukhiin Balgas, in the vicinity of Dashinchilen district centre in Mongolia. The monastery was built on the remains of a Khitan-period fortified settlement. Kh. Perlee made excavation in the area of the fortified settlement in 1970, and he also researched the Stupa that belonged to the monastery complex. A large number of Buddhist sacred texts came to light from the stupa reporting on the early spreading of Buddhism among the Mongols. Even though these textual sources are studied from various points of view, the building structure of the monastery has not yet been surveyed thoroughly.

Within the framework of the *Khi-Land, Khitan Landscapes in Mongolia 2017–2023 Project*, the authors compiled an inventory of the building remains. In this presentation describe we the various building types and architectural elements of the monastery buildings highlighting their present state. The monastery complex is contemporaneous and located close to the White Palace of Tsogt Taij. We also present briefly the surviving elements of the White Palace and its surroundings in order to have a better understanding of the connection of these two complexes. As both monuments are located out of inhabited areas on open landscapes is it also worthwhile to discuss the questions of monument protection and reconstruction. In the case of Khar Bukhiin Balgas, the environmental conditions constantly ruin the remaining walls. Our inventory is a tool, which helps the documentation of the present state of the buildings.

Buddhist Conception of Genghis Khan's Genealogy

TÓTH Erzsébet

Eötvös Loránd University, Institute of East Asian Studies, Hungary

For more than eight centuries Genghis Khan has been the most significant personality of Mongolian history and culture. Centuries after his death in 1227, even centuries after the collapse of the Mongolian Empire in the late 14th century, aspirants after leadership had to prove they were his descendants. In order to preserve this position in the altering history, Genghis Khan's figure had to undergo changes. One of the aspects of changes is his genealogy that can be traced back in historical works both in Mongolian and Tibetan.

According to the ancient view, the forefather of Ghengis Khan was Borte-čino-a, the “Greyish Wolf”, i.e. the totem-animal of the clan. This tradition – combined with the idea of the descent of Borte-čino-a from Tengri, the “Upper World”, the godlike “Ancient Heaven” – can be found mostly in the earliest works on history.

Later, as the Tibetan-assisted spread of Buddhism among Mongolian clans brought up discrepancy between Genghis Khan’s ancestry and the new religion, it became necessary to restore harmony. As described in historical works from the 18th–19th centuries, genealogy of Genghis Khan was extended through the Tibetan ruling family to an Indian dynasty – kinsmen of Śākyamuni Buddha – and finally up to the legendary first king of India, Mahāsammata. Genghis Khan himself proved to be an advocate of Buddhism, and became respected as a manifestation of Vajrapāṇi, an eminent Bodhisattva of the Buddhist pantheon.

In the present paper seven Tibetan and, as parallels, two Mongolian historical works are compared with the aim to illustrate the process and the phases of changing.

Бурханы шашин ба бусад шашин

Ш. ТӨМӨРТОГОО

Самъяа хийд, Монгол улс

Олон улс орон янз бүрийн шашин шүтлэг дэлгэрсэн ч дэлхий дахинаа Буддын болон Христ, Хиндү, Лалын шашинтнууд зохилох байр суурийг эзэлж байна.

Түүхийн тооллын дагуу хүн төрөлхтний иргэншлийн хамгийн эрт 4000 жилийн өмнө үүсэн бий болсон Энэтхэгчүүдийн эрхэмлэн шүтдэг Хиндү шашин. Мөн Буддын шашин 2563 жил, Христын шашин 2019 жил тусбүр оршин тогтноод байна.

Аливаа шашин өөр өөрийн үндэсний хэв шинжийг хадгалах шашны ёс зүйтэй. Тухайлбал Бурханы шашны ёс зүй бол сургааль номлол дээр үндэслэсэн дэг жаяг, мөрийн зэрэг байдаг.

Монголын түүхчид, шашин судлаачид Монгол оронд бурханы шашныг нийтдээ 3 удаа дэлгэрсэн гэж үздэг. Анхны дэлгэрэлт нь эртний Монголын Хүннү, Түрэг, Уйгар, Кидан зэрэг улс орон оршин тогтнож байх үед Энэтхэгээс шууд дамжин Монгол оронд бурханы шашин 2000 гаруй жилийн өмнөөс дэгэрч байсан гэж үздэг ба Хүннүгийн үед шүтэж байсан 3 метр орчин алтан бурханы баримлыг дайн байлдааны үед Хятадууд олзлон авч, эх нутагтаа залж эхэлсэн цагаас хойш Хятадад бурханы шашин дэлгэрсэн гэж үздэг. Энэ талаар Монгол эрдэмтэн лам нарын түүхийн эх сурвалжид тэмдэглэснээс үзвэл бурханы шашин Хятад, Төвдөд дэлгэрэхээс өмнө Монгол оронд дэлгэрч байсан баримт байдаг. Бурханы шашны 2 дах дэлгэрэлт нь 13–14-р зууны үед хамаарна. 3 дахь үеийн дэлгэрэлт нь 16–20-р зууныг хамардаг.

Хөх хотын бурханы шашны сүм хийдийн хөгжлийн өнөөгийн байдал: Их зуу хийдийн жишээн дээр

Түмэнцэцэг

Өвөр Монголын их сургууль, China

ӨМӨЗО-ы засаг захиргааны төв Хөх хот нь түүхэнд сүм хийд олонтоо байсан учир “Сүм хийдийн хот” хэмээн нэрлэгдэж байжээ. Тэдгээрийн дотроос хамгийн алдартай нь 1580 онд байгуулагдсан Их Зуу хийд болно. Хэдэн зуун жилийн хөгжил өөрчлөлтийг туулсан Их Зуу хийд нь өдгөө зөвхөн шашны номын газар бус, харин Хөх хотын соёлын билэгдэл, аялал жуулчлал, амралт зугаалгын төв байж, Хөх хотын эдийн засаг, нийгэм, соёлын амьдралд чухал нөлөөтэй газар болжээ. Энэхүү өгүүлэлд “Их Зуу” хийдээр жишээ татан Хөх хот дахь Түвэдийн Бурханы шашны сүм хийдүүдийн хөгжлийн өнөөгийн байдал, үйлдэл нөлөөл ба тулгамдсан асуудалд задлан шинжлэлт хийсэн болно.

Өвөр Монголын Хорчин угсаатаны бөөгийн урлагт буддын шашин нөлөөлсөн нь

М. Ундраа

Монгол Улсын Консерваторийн Эрдэм шинжилгээний алба, Монгол улс

Үндэстэн угсаатан бүр газар орны онцлог, байгаль, цаг уур, хүн амын амьдралын ахуй нөхцөл тус бүрийн онцлог байдалтай боловч бөө мөргөл нь харин бүгд нэг тэнгэр, наран, саран, одон гариг, газар усны эзэд, гал голомт, өвөг дээдсийн сүнсийг эрхэмлэн шүтдэгээрээ нийтлэг үзэлтэй болно.

XX-р зууны ерээд оноос хойш Өвөр Монголын зүүн хэсгийн Хорчины бөө мөргөл нь олон төрлийн нийгмийн өөрчлөлт, түүхэн үймээн, өөрчлөлтийн дараа, нийгэм ба соёлын өвөрмөц хөрсөнд дахин сэргэж, хөгжсөн байна. Тиймээс орчин үеийн аж үйлдвэрийн хурдацтай хөгжилд хүмүүс өөрсдийн итгэл үнэмшлээ аажмаар үгүйсгэж, харин бөө мөргөл нь яагаад иргэдийн дунд дахин амилан, илүү их шүтлэгийн бүлэг, хөгжлийн орон зайтай болсон вэ? Үүний гэрч болох Өвөрмонголын Хорчин угсаатаны бөө мөргөл нь нийгмийн байдлаас шалтгаалан буддын шашинтай холилдон, үүний дундаас олон төрлийн тахилга, ёслолын хэлбэр дундах уламжлалт урлаг нь хэрхэн хувьсан өөрчлөгдсөн тухайг судлаач миний бие 2012-2015 оны хооронд уйгагүй хээрийн судалгаа хийсний үр дүнд тодруулсан юм.

Дээрхээс дүгнэхэд хорчин бөөгийн бөөлөхүй ёсон дундах урлагийн язгуур хэв шинж, өв уламжлал алдагдсан хэдий ч эх газар, байгаль дэлхийгээ шүтэх шүтлэгтэй холбоотой тахилгын зан үйлээр хэрэгжиж ирсэн эртний нүүдэлчин монгол иргэншилийн урлагийн гол чухал судлагдахуун хэвээр байсаар юм.

Тухайн үеийн улс цаг төрийн байдал

Монгол улс 1990 оноос хойш коммунист дэглэмээс салж хүний эрх чөлөө тусгаар тогтнолоо тунхаглан ардчиллын замаар орж шашин шүтэх эрх чөлөөг жинхэнэ ёсоор эдэлж, улмаар сүм хийдүүдээ сэргээж эхэлсэн байна. Гэвч төвлөрсөн эдийн засагт, нэг улсаас хараат байсан улс зах зээлийн нийгэмд шилжээд хүнд болон хөнгөн үйлдвэрүүд нь зогсож ажилгүйдэл, хүнс болон бараа материалын хомсдолд орж, хүнсний бүтээгдэхүүнийг зөвхөн картаар олгож олгож улс орон даяар хямралд орж байсан гашуун түүх саяхан.

Түүхэн баримт

1932 оноос 37 онуудад 700 гаруй сүм хийдүүдийг устгаж олон мянган лам нарыг цаазалж, шашин шүтэх, үг хэлэх чөлөөгөө олон жилээр боогдуулсанч хүний сүсэг бишрэлийг бүрэн боогдуулж чадаагүй юм. Урьдын цагт лам байсан олон зуун хөгшчүүл энэ боломжоор эргэж лам болон сүм хийдүүдийг сэргээн эхэлсэн юм. Тухайн үеийн орон нутаг болгонд Монгол улс даяар сүм хийдүүд, хурал номын газрууд болон шинээр олон газрууд нээгдсэн байдаг.

Шинээр сэргэсэн нь

Хэдийгээр хурал номын газрууд сэргэхдээ бүгдээрээ шахуу гэр барьж хурал номоо эхэлж улмаар шинээр дуган барих ажилдаа сүсэгтэн олны хандив дэмжлэгтэйгээр эхэлсэн ба бараа материалын хомсдолтой хэдий сүсэгтэн олны дэмээр бүхий саад бэрхшээл, хүнд хэцүүг даван туулж өдийг хүрсэн байна. 2007 онд судалгаагаар 1050 орчим хуучин болон шинэ сүм хийдүүдийн мэдээлэлийг гаргасан ба одоо бол баримт нилээн өөрчлөгдсөн байх боломж өндөр байна. Ер нь 1990 оноос хойших сүм хийдүүдийн нөхцөл байдлыг судалсан судалгаа ховор бөгөөд сүүлийн жилүүдэд тогтмол үйл ажиллагаа явагдаж байгаа сүм хийдүүд л энэнд хамрагдах нөхцөл бий болсон.

Өнөөгийн байдал

Өнөө цагт хөдөө орон нутгаас төвлөрсөн хотууд руу шилжин суурьшилт их байгаатай холбоотойгоор орон нутгийн сүм хийдүүд нь эзэнгүй хоцорсон олон болжээ. Улаанбаатар хот болон аймгуудын төв бусад хотуудад сүм дуганууд олноор байгуулагдаж улмаар хөдөө орон нутагт байх уламжлалт сүм дуганууд эзгүйрсэн нь эмгэнэлтэй байна. Цаашид энэ байдал өөрчлөгдөхгүй байх гэж бодож байна. Энэ сүсэгтэн олны хэрэгцээг хангаж байгаа боловч уламжлалт сүм дуганууд хийдүүдийн туурь нь хараа хяналтгүй үлдсэнээс хойш сөрөг үр дагаврууд олноор гарч байна.

Венгерский монголовед Балинт Габор в Казани: Письма Н. И. Ильминскому (1872–1874 гг.)

ВАЛЕЕВ Р. М. – ВАЛЕЕВА Р. З. – КУЛЬГАНЕК И. В.
МАРТЫНОВ Д. Е – ХАЙРУТДИНОВ Д. Р.

Казанский (Приволжский) Федеральный Университет
Россия

Габор Балинт (Gábor Bálint de Szentkatolna, 1844–1913) – выдающийся венгерский языковед, монголовед и тюрколог, был одним из ведущих ученых и просветителей эпохи венгерского возрождения и национальной идеологии второй половины XIX – начала XX в.

Его прибытие в 1871 г. в Казань и дальнейшие полевые исследования среди калмыков в Нижнем Поволжье были связаны с глубоким интересом к письменному и устному наследию тюркских и монгольских народов, поиском историко-культурных связей венгров с другими народами Евразии, изучением места их происхождения и сходства с другими языками.

В докладе будет дан обзор архивных материалов его пребывания в Казани и особенно трех неизвестных писем Габора Балинта Н. И. Ильминскому, написанных в период с декабря 1872 г. по ноябрь 1874 г. (из Санкт-Петербурга и Будапешта), которые хранятся в Государственном архиве Республики Татарстан.

Hungarian Mongolian studies scholar Bálint Gábor in Kazan: His Letters to N. I. Ilminsky (1872–1874)

R. M. VALEEV – R. Z. VALEEVA – I. V. KULGANEK
D. Y. MARTYNOV – D. R. KHAYRUTDINOV

Kazan Federal University, Russia

Gábor Bálint (Gábor Bálint de Szentkatolna, 1844–1913) was an outstanding Hungarian linguist, Mongolian and Turkic studies expert. He was one of the leading scholars and educators of the era of Hungarian Renaissance and national ideology of the second half of the 19th–20th centuries.

His arrival in Kazan in 1871 and further field studies of the Kalmyks in the Lower Volga region were related to his profound interest in both written and oral legacy of Turkic and Mongolian peoples, his search for historical and cultural ties of Hungarians with other Eurasian peoples, studying their places of origin and the similarities between Hungarian and other languages.

This paper reviews archival materials written during his stay in Kazan and especially three previously unresearched letters of Gábor Bálint to N. I. Ilminsky written during the period from December of 1872 to November of 1874 (from Saint Petersburg and Budapest) that are preserved in the State Archives of the Republic of Tatarstan.

Subhāṣita-ratna-nidhi as a *Buddhist Primer* for Lay-Followers and Non-Buddhists – Visual references to the graded path to enlightenment in Sakya Paṇḍita's work

VÉGH József

Hopp Ferenc Museum of Asiatic Arts
Eötvös Loránd University, Department of Mongolian and Inner Asian Studies, Hungary

In the Tibetan Buddhism the gradual approach of the Enlightenment placed in the central position unlike the Zen/chan „direct” or „sudden” approach. In the Sakya tradition of the Tibetan Buddhism Sakya Pandita Kunga Gyaltsan's work, *Subhasita-ratnaniddhi* is a key for the beginners to open the Gate of Buddha's Teachings. Based on the Abhidharma literature and its scholastic way of thinking there is systematic interpretation of the teachings and practices. This Gelugpa *lamrim* or Sakyapa *lamdre* literature describe the gradual way to the Liberation of a person who turn towards Buddha. Buddha's words (*Sutra*) contains a lot of similes and parables with their interpretations and practical guide. Sakya Pandita's Subhasita-ratnaniddhi is an important work for the Mongolians, it has a numerous translations from Sonam Gara and Zaya Pandita to Sumatiratna. The translations are new interpretations of the Buddhist teachings based on the visual representations of the Dharma which appears in these verses. We can see based on selected examples how the inner image become Mongolian but its Buddhist analysis and realization of its Buddhist value remain the same.